

Cilt/Volume 4, Sayı/Issue 8, Temmuz/July 2022, ss. 1009-1026.

Geliş Tarihi–Received Date: 24.03.2022 Kabul Tarihi–Accepted Date: 17.05.2022

ÇEVİRİ MAKALE – TRANSLATION ARTICLE

RIZÂ ŞAH VE İRAN'DA MİLLÎ TARİH YAZIMI PROJESİ*

ALİ ASGAR BEGDİLİ** - SEPİDE AFŞAR RIZÂİ***

MEHDÎ GOLCÂN**** - ALİRİZÂ ALİSUFİ*****

çev. ZÜHRE NUR CELEP*****

ÖZ

Rızâ Şah ve Proje-i Târihnevîsî-i Nasyonalistî der İran adlı bu çalışma; Ali Asgar Bigdili, Sepide Afşar Rızâî, Mehdî Golcân ve Alirizâ Alisûfi, tarafından kaleme alınmıştır. Modern İran tarihi açısından oldukça büyük bir önemi haiz olan Rızâ Şah Pehlevî, 22 Şubat 1921 tarihinde (3 İsfend 1299 Darbesi) Seyyid Ziyâeddîn Tabâtabâî ile birlikte gerçekleştirmiş oldukları darbeyle siyasi arenada etkisini hissettirmeye başlamış ve 1925 yılında ise Kaçar Hanedanlığı'na son vererek tahta geçmiştir. Tahta geçişinden itibaren modernleşme, ulus-kimlik inşası ve milliyetçilik ideolojisi kapsamında çeşitli girişimlerde bulunan Rızâ Şah, İran'daki gayrifars etnik kimlikleri İran'ın toprak bütünlüğü açısından büyük bir tehdit olarak görmüş ve onları etkisiz kılmaya dayanan bir politika takip etmeye başlamıştır. Bu bağlamda söz konusu dönemde adını sıkça duyduğumuz Fars milliyetçiliğinin zorunlu olarak dayatıldığı kültürel tektipleşme politikasını hayata geçirmiştir. Bu politika kapsamında Farsça milli dil olarak kabul edilmiş, basın-yayında, camilerde, radyo ve televizyonlarda, yer ve mekân isimlerinde ve eğitimde Farsça dışındaki diller yasaklanmıştır. Rızâ Şah, siyasi, tarihi, edebi ve daha birçok alanda milliyetçi ideolojinin sistemli bir şekilde genişlemesi için birçok teşebbüste bulunmuştur. İktidar sürecinde uygulamaya koyduğu kanun ve tüzüklerden ve yazar, şair ve siyasi unsurlarla kurduğu temastan dolayı milliyetçiliğin baskın bir ideoloji haline gelmesinde son derece etkili olmuştur. Bu bağlamda kendisini destekleyen şahsiyetler ve bu şahsiyetlerin milliyetçiliği meşru hale getirdiği araçlar bulunmaktadır. Bu makalede Rızâ Şah'ın söz konusu ideolojisine katkıda bulunan tarihi şahsiyetler ve onların kullandığı araçlar - tarihi metinler- incelenmiştir. Burada, bu ideolojiye hizmet eden Hasan Pîrnyâ, Ahmed Kesrevî, Abbâs İkbâl-i Aştîyânî, Cemîl Kâzânî, Gulâm Rızâ Reşîd-i Yâsemî gibi kimselerin milliyetçi ideolojiyi kaleme aldıkları tarihi metinlerde nasıl işledikleri ele alınmaktadır. Bunu yaparken yazarlar sadece tarihsel metin kaleme alan profesyonel tarihçileri değil Cemîl Kâzânî gibi profesyonel olmayan bir şahsiyeti de ele alarak yetkin bir tarihçi olmayan kişilerde de bu ideolojinin etkin bir şekilde bulunduğunu ifade etmek istemişlerdir. Makale yazarları bu kimselerin en çok ses getiren eserlerini seçmeye gayret etmiş ve bu eserlerin ideolojik anlayış oluşturmadaki etkilerine dikkat çekmiştir. Çalışmada söz konusu yazarlar; Rızâ Şah Pehlevî döneminde hâkim olan milliyetçi ideolojinin tarihsel perspektifteki izlemlerini incelemiş ve bu doğrultuda adı geçen dönemde öne çıkan bazı simaları, onların eserlerini, milliyetçiliğe yaptıkları vurgular bağlamında değerlendirmiştir. Söz konusu yazarlar milliyetçilik anlayışının tarih alanındaki yerini saptamayı, milliyetçi perspektifle yazılan tarihi metinlerin okuyucular nezdinde nasıl bir etki yarattığını ortaya çıkarmayı ve bazı metinlerde milliyetçi bir anlatı sunabilmek adına nasıl bir çelişki yaşandığını gözler önüne sermeyi amaçlamışlardır.

* Makalenin orijinal ismi: "صوفی علی علی رضا، صوفی علی علی رضا شاه"، "تاریخ نوید سی روزہ و رضا شاه"، صوفی علی علی رضا، گولجان مهدی، رضایی افشار سد پیده، بیگدلی اصغر علی، "ایران در ناسد یونال، یسد تی ۱۳۹۷ تهرآن، ۲ هرلمش، بتاریخی جامعہ شذنا سی، "ایران در ناسد یونال، یسد تی ۱۳۹۷ / Ali Asgar Bigdili, Sepide Afşar Rızâî, Mehdî Golcân, ve Alirizâ Alisûfi, "Rızâ Şah ve Proje-i Târihnevîsî-i Nasyonalistî der İran", Câmeşînâsî-i Târih, Tahran 2018, ss. 44-47.

** Prof. Dr., Şehit Beheştî Üniversitesi, Tahran/İRAN, E-Posta: dralibigdeli074@gmail.com.

*** Doktora Öğrencisi, Şehit Beheştî Üniversitesi, Tahran/İRAN, E-Posta: s.afsharzaie@gmail.com.

**** Dr., Öğr. Üyesi, İslami Azad Üniversitesi, Tahran/İRAN, E-Posta: m.goljan12@gmail.com.

***** Doç. Dr., Hemedan Peyam-i Nur Üniversitesi, Hemedan/İRAN, E-Posta: ar.soufi@yahoo.com.

***** Dr., Sakarya/TÜRKİYE, E-Posta: znurpeh@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4917-6034.

RIZÂ ŞAH VE İRAN'DA MİLLÎ TARİH YAZIMI PROJESİ

Çalışma, bu dönemde öne çıkan çeşitli simalar ve onlar tarafından dercedilen çeşitli eserlerin eleştirel bir şekilde incelemesi ve milliyetçi tarih yazımının neticelerini irdelemesi bakımından dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçi Tarih Yazıcılığı, Milliyetçilik, Rızâ Şah Pehlevî, Kültürel Tektipleşme.

REZA SHAH AND THE IRANIAN NATIONALIST HISTORIOGRAPHY PROJECT

ABSTRACT

This work called Reza Shah and the Iranian Nationalist Historiography Project is written by Ali Begdeli, Sepideh Afshar Rezaei Mahdi Goljan, Alireza Alisofi. Reza Shah Pahlavi, who has a great importance in terms of modern Iranian history, started to make his influence felt in the political arena with the coup they carried out together with Seyyid Ziyaeddin Tabatabai on February 21, 1921 (3 İsfend 1299 Coup), and in 1925 he came to the throne by ending the Qajar dynasty. Reza Shah, who has made various attempts within the scope of modernization, nation-identity building and nationalism ideology since his accession to the throne, saw non-Persian ethnic identities in Iran as a great threat to Iran's territorial integrity and started to follow a policy based on pacifying them. In this context, he implemented the policy of cultural standardisation, which Persian nationalism, whose name we heard frequently in the question period, was forced to impose. Within the scope of this policy, Persian was accepted as the national language, and languages other than Persian were prohibited in the press, in mosques, radio and television, in the names of places and spaces, and in education. Reza Shah made many attempts for the systematic expansion of nationalist ideology in political, historical, literary and many other fields. Due to the laws and statutes he put into practice during the ruling process and the contact he established with writers, poets and political elements, it was extremely effective in making nationalism a dominant ideology. In this context, there are personalities who support him and the means by which these personalities legitimize nationalism. In this article, historical figures who contributed to the aforementioned ideology of Rıza Shah and the tools they used -historical texts- were examined. Here, it is discussed how figures such as Hassan Pirnia, Ahmad Kasravi, Abbas İkbâl, Cemîl Kâzânî, Gulâm Rızâ Reşîd-i Yâsemî, who serve this ideology, work on the nationalist ideology in their historical texts. While doing this, the authors wanted to express that this ideology is found effectively in people who are not competent historians by considering not only professional historians who write historical texts, but also a non-professional figure like Cemîl Kâzânî. The authors of the article tried to select the most prominent works of these figures and drew attention to the effects of these works on forming an ideological mindset. In the study, aforementioned the authors examined the historical perspectives of the nationalist ideology that was dominant during the Reza Shah Pahlavi period and evaluated some prominent figures and their works in the context of their emphasis on nationalism. These authors aim to determine the place of the understanding of nationalism in the field of history, to reveal how historical texts written with a nationalist perspective have an effect on the readers, and to reveal what kind of contradiction is experienced in some texts in order to present a nationalist narrative. The study is remarkable in that it critically analyzes various prominent figures in this period and the various works written by them, and examines the consequences of nationalist historiography.

Keywords: Nationalist Historiography, Nationalism, Reza Shah Pahlavi, Cultural Standardisation.

Rızâ Şah Pehlevî; mutlak modern devlet inşası, reform çalışmaları ve kültürel tektipleştirme politikaları gibi hedefler doğrultusunda milli bir kimlik oluşturmaya gereksinim duymaktaydı. Rızâ Şah; dönemin tarihçilerinin önemli bir kısmını, milliyetçi tarih anlayışını temel alan bir metot kullanmaları için görevlendirdi. Bundan dolayı Rızâ Şah döneminde bu tür tarih yazıcılığına oldukça önem verildi. Milliyetçi tarih yazımı tıpkı diğer tarih yazım anlayışlarında olduğu gibi bir bileşimin ürünüydü. Bu bileşim, İran'ı merkeze alan bir birliktelik¹ ve bu birlikteliğin İran'ın tarihi geçmişine yansımaları, Antik İran'ın ihtişamlı tarihi ve yine herkes tarafından aynı ve övünçle bakılan bir İran tasavvuru ile bağımsızlık gibi milliyetçi değerlerin kutsanması olgularından oluşmaktaydı. Milliyetçi tarih yazıcılığının ele alındığı bu çalışmada, döneme hâkim olan milliyetçi bakış açısına vurgunun yanı sıra yine bu dönemde kaleme alınan bazı metinler de mercek altına alınmıştır. Bu dönemin tarihi eserlerinde belirgin bir surette göze çarpan husus, dini ve milli birliktelikler ile ortak paydaların bu eserlerde bir arada sunulmasıdır. Yine bu durum İran tarih yazımındaki değişim ve bu olguya karşı bakış açısındaki dönüşümü de gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarih Yazıcılığı, Milliyetçilik, Rızâ Şah, Milli Kimlik, Kültürel Tektipleşme.

1. Temel Sorular

- Rızâ Şah'ın düşünceleri, İran'ın çağdaş tarih yazımı üzerinde nasıl etki yaratmıştır?
- İran tarih yazımının milliyetçi tarih yazımına dönüşmesinde Rızâ Şah'ın reformları ne ölçüde etkili olmuştur?

¹ Çevirenin Notu: Burada kastedilen İran'da yaşayan çeşitli etnik kimlikler arasındaki kültürel birlikteliktir.

2. Araştırma Hipotezleri

Rızâ Şah iktidarı boyunca yeni bir İran ulusal kimliği inşa etme ve bu doğrultuda tarih yazımını şekillendirme çabası içerisinde bulundu. Her dönemin tarihi metinleri, içerisinde buldukları zaman diliminin hâkim tarih anlayışından etkilenerek oluşmakta ve belli siyasi, kültürel ihtiyaçlara cevap vermek için kaleme alınmaktadır. (Bahsedilen konuya örnek olarak kültürel tektipleştirme verilebilir.) İranlı ilk yenilikçilerin milliyetçilik ideolojisinden etkilenmeleri ve yine ülkede çok sayıda kimliğin varlığı, sömürgeciliğin nüfuzu, istibdadın katı hakimiyeti gibi iç meseleler de bu ilk modernist ve aydınların, milliyetçilik ideolojisini; söz konusu meselelerin bertaraf edilmesinde ve yeni bir İran inşa edilmesinde etkili bir araç ve milliyetçi tarih yazımını da en baskın yaklaşımlardan biri olarak görmelerine yol açmıştır.

GİRİŞ VE TEMEL SORUN

Modernite olgusunu İran'ın modern tarihinin tarihsel tecrübesinin bir bölümü olarak görebiliriz. Bu tecrübe çok geniş bir yelpazeye sahip olup tüm yönleriyle özellikle modern tarihimizi etkisi altına almıştır. Milliyetçiler ve onun taraftarları da İran'daki bu modernite deneyiminin bir parçası olarak etkilerini çeşitli boyutlarda artlarında bırakmışlardır. Bu anlayış kendi anlatımını inşa ederken; Bâstângerâyî (Arkaik milliyetçilik) ve ona dair sembollerini övme, Araplar ve bazen de İslam'a ait unsurları sorgulama, soyutlama ve reddetme gibi meseleleri önclemiştir. Bir tarihçi ve medeniyet bilimci için milliyetçilik kavramı kapsamında değerlendirilecek bir kavmin, birkaç yüzyıl ya da nesiller boyu ırksal değişime uğramaması zaruri değildir. Onlar için önemli olan bu insan topluluğunun tarih boyunca bir millete olan aidiyetleridir.²

İran'da modernizm dalgaları, tarih ve tarihçilik alanında da kendini gösterdi. Bu durum klasik tarih yazımı ile tarih yazımında yeni ortaya çıkan yaklaşımlar arasında bir bölünme yarattı. Bu yeni yaklaşımlar arasında yer alan milliyetçi tarih yazımı anlayışı, Nasıreddin Şah döneminde başlamış olup Rızâ Şah döneminde daha istikrarlı ve sağlam bir zeminde ilerlemiştir. Her ne kadar Kaçarlar döneminde ilkel seviyede gelişimini sürdürse de bu devamlılık birçok tarihçinin bu ideolojinin tesiri altında eserlerini kaleme almalarına sebebiyet vermiştir. Meşrutiyet hareketi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, bu anlayış ve ona özgü değerlerin istikrarlı hale gelmesine yardımcı oldu ve bu durum I. Pehlevî dönemine kadar aynı şekilde devam etti. Rızâ Şah döneminde bu yaklaşım özellikle de kendisinin ve düşüncelerinin etkisi altında baskın bir karakter halini aldı.

3. Rızâ Şah Pehlevî Döneminde Siyasi, İctimai ve Fikri Gelişmeler

Rızâ Şah Pehlevî (1925-1941) döneminin tarihi anlatılırken genellikle onun tahta geçişinden önceki yıllar çok fazla dikkate alınır. Rızâ Şah öncesi dönemin iyi bir tasvirini sunmak için Meşrutiyet dönemi yerinde bir başlangıç noktasıdır. Tarihçiler, Meşrutiyet döneminden Modern İran tarihinin dönüm noktası şeklinde söz etmektedirler. Modern siyasi kurumların ortaya çıkışı, medeni (sivil) kurumların şekillenmesi, yazılı basının gelişimi, aydınların toplumun müracaat ettikleri merci konumuna gelmesi, çeşitli siyasi ve entelektüel ideolojilerin ortaya çıkışı, kitlelerin siyasallaşması, modern siyasi edebiyatın gelişmesi bu dönemde yaşanan gelişmelerden bazılarıdır. Bu dönüşümlere paralel olarak Meşrutiyet hareketinin başında başka olay ve gelişmeler de tomurcuklanma halindeydi.³

4. Rızâ Şah'ın İktidara Gelmesi

Kader, zorunluluk, tesadüf veya olayların doğal seyri; 1921 yılında İran'ın modern tarihinde Rızâ Şah adlı birinin görünmesini sağladı. Rızâ Şah'ın 16 yıllık hükümetinin tipolojisinde, bu dönem genellikle modernite temelli mutlak hükümet olarak yorumlanmakta ve bu durumun İran'da ilk kez tezahür ettiği belirtilmektedir. Modern mutlakiyetçi hükümet iktidara gelir gelmez ulus devlet projesi kapsamında pek çok girişimde bulundu.⁴ Bu hükümet hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla çeşitli güç odaklarını yok etti, zayıflattı ve kenara itti. Bu güç odaklarından biri de ulema sınıfıydı. Milliyetçi ideoloji ilk etapta din adamlarına meşveret edilen merci konumunda olmayı amaç edindi. Hüseyin Kuçûyân bu dönemi şiddetli bir şekilde eleştirerek şunları aktarmıştır: "Rızâ Han dönemindeki milliyetçi söylem dini itikat ve ritüelleri reddetmekteydi. (Örneğin matem (ezâdârî)⁵ ritüellerinin yasaklanması ve keşf-i hicâb⁶ uygulaması). Milliyetçi söylem Zerdüşst inancına yönelik bir eğilimle "iyi söz, iyi düşünce, iyi davranış"⁷ sloganlarıyla Zerdüştlük ahlak esaslarını, İslam ahlak esaslarına alternatif olarak sunuyordu".⁸ Milliyetçilik ideolojisiyle hareket eden mutlak hükümet; zorunlu askerlik vazifesi sistemi,

² Richard Cottam, *Nasyonalizm der İran*, çev. Ahmed Tadayyon, İntişârât-i Kebir, Tahran 1992, s. 78.

³ Joseph M. Patton, *Nigârîş ber Târih-i Novîn-i İran*, çev. Yakub Ajend, İntişârât-i Nilûfer, Tahran 1982, s. 65.66.

⁴ Seyyid İbrâhîm Feyûzât, *Dovlet der Asr-i Pehlevî*, İntişârât-i Çâpheş, Tahran 1996, s. 45-46.

⁵ Çevirenin Notu: Diğer bir adıyla matem merasimi olan Ezâdârî; on dört masuma sevgiyi ve onların üzüntülerinden duyulan kederi ifade etmek amacıyla düzenlenen merasimlerdir.

⁶ Çevirenin Notu: Rızâ Şah döneminde kadınlara yönelik yürürlüğe konulan Keşfi Hicâb kanunu; başörtü yasağı anlamına gelmektedir.

⁷ Çevirenin Notu: Mecûsîlîğin ahlak sistemi iyi söz, iyi düşünce ve iyi davranış ilkelerine istinat etmektedir. Bkz. Şinasi Gündüz, "Mecûsîlik", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 283.

⁸ Hüseyin Kuçûyân, *Tetevvurât-i Goftemânâ-i Hüviyeti-i İran*, Neşr-i Ney, Tahran 2005, s. 98; Abdullah Emîr Tahmâsb, *Târih-i Şâhenşâhî-i Alîhazret-i Rızâ Şah Pehlevî*, Tahran 2535, s. 84.

RIZÂ ŞAH VE İRAN'DA MİLLÎ TARİH YAZIMI PROJESİ

hukuki reformlar, vakıf kanunu, emlak ve belge kayıt kanunu, resmi eğitimin yaygınlaştırılması gibi alanlarda adımlar attı. Yine vaaz ve hutbe kurumu ile ulemanın gücünü belli oranda zayıflattı.⁹ Bunların yanı sıra Rızâ Şah, iktidarı ele geçirmeden önce yerel ve bölgesel güçleri ve yine aristokrat sınıfı gibi güç merkezlerini ortadan kaldırmaya başlamıştı. Orduyu güçlendirerek geniş çaplı modern bir idari sistem oluşturma da Rızâ Şah'ın girişimlerinden bir diğeri idi. Bu girişimler, Rızâ Şah'a ulus-devlet inşası ve kültürel tektipleşmeye karşılık gelen ulus inşası (milliyetçilik) projesini hayata geçirme imkânı tanıdı. Bu tasarım içerisinde sistemin meşruiyeti batıcılığın ve milliyetçiliğin belirsiz ve çelişkili karışımını bünyesinde barındırmaktaydı.¹⁰

5. Rızâ Şah Döneminde Milliyetçilik

Pehlevî dönemindeki modernizm söylemi; Avrupa tarzında gelişme ve modernleşme, İran milliyetçiliği, kültürel modernizm, Sekülerizmin modernist akılcılığı ve bunun gibi izdemleri vurgulayarak İranlılar için bütüncül bir kimlik oluşturmayı, geçmiş dönemlerin dağınık ve çok parçalı kimliklerini ise zayıflatmayı hedeflemekteydi. Bu düşünce uyarınca İran milliyetçiliği üst kimlik olarak tüm alt kimliklerin üzerinde konumlanmalıydı. Yine İran milliyetçiliği, Antik İran kültür mirasından ve Fars edebiyatından övgüyle bahsetmekte ve İran'ın Âryân kökenlerine vurgu yapmaktaydı. İslam tarihi ile İran'ın tarihi tecrübelerinin bir kısmının eleştirilmesi, başka bir ifadeyle İslam ile İslam kimliği karşısında milliyet ve milli kimlik vurgusu, Pehlevî dönemi aydınlarının modernist söyleminin merkezini oluşturmaktaydı.¹¹ Rızâ Şah döneminde İran'da modern ulus devletinin şekillenmesinde ve İran'ın modernleştirilmesinde siyasi ve kültürel anlamda motive güç olan milliyetçiliğe ihtiyaç duyulmasıyla İranlılara yeni bir kimlik kazandırmayı amaçlayan yeni bir siyasi ve kültürel söylem de şekillendi. Devlet için ideolojik bir temele sahip olan bu siyasi ve kültürel söylem, İran halkını bir yandan ihtişamlı geçmişe bağlamaya çalışırken öte yandan İslam'dan önceki ve İslami dönemin tek parça ve gururlu kimliğiyle ilişkilendirmeye çalışır. Bu da İran için özel bir unsurdur.¹²

6. Kimlik Üretim Merkezleri (1921-1925)

Ekberî *Tebârşînâsî-i Hüviyet-i Cedîd-i İranî* (Yeni İran Kimliğinin Kökeni) adlı çalışmasında yeni bir İranlı kimliği oluşturulması ve millet kavramının modernleştirilmesine yönelik çabalarda üç önemli merkez olduğuna inanır. Birinci merkez Berlin'deki Kâveh Dergisi, ikinci merkez yine Berlin'deki İranşehr Dergisi, üçüncü merkez ise Tahran'daki Âyende Dergisi'dir.

Birinci merkez olan Kâveh Dergisi, modernizmin yanı sıra İran'ın milli birliğinin ve milli dilinin (Farsçanın) korunmasına, İran'ın eski ulusal gelenek ve göreneklerinin yeniden ihya edilmesine yönelik konuları vurgulamıştır.¹³ İkinci merkez olan İranşehr Dergisi; toplam 236 makale dizisinden 30'unu İslam öncesi İran ve gruplaşmanın ve kavmiyetçiliğin zararları ve kalan konuları da Arap düşmanlığı, İranlılık ruhunu canlandırma ve İran ırkına üstünlük atfetme gibi meselelere ayırmıştır.¹⁴ Üçüncü merkez olan Âyende ise İran'ın binlerce yıllık antik mirasının tarihini ve Fars edebiyatının belagatli hazinesini, İran ulusunun onur ve gurur kaynağı olarak görmekteydi.¹⁵ Bu üç merkez, 16 yıllık I. Pehlevî döneminde başat milliyetçi söylemin yaratılmasında önemli bir rol oynamıştır.

7. Devletin Çıkardığı Yasalarda Milliyetçi Yaklaşım

Pehlevî hükümetinin birçok program ve uygulamalarında milliyetçilik ideolojisi merkeze alınmıştır. Rızâ Şah Pehlevî döneminde; onaylanan kültürel kanun ve yönetmeliklere bakıldığında bunların büyük bir kısmında bu ideolojinin varlığı göze çarpmaktadır. Örneğin 1927 yılında Firdevsi Türbesi inşası için bütçe ayrılması, 1925 yılında Sicil-i Ahval Kanunu,¹⁶ 1925 yılında Kale isimlerinin Farsçaya dönüştürülmesi kanunu, 1927 yılında kameri takvim yerine şemsi takvimin kullanılması, 1928 yılında İstimal-i Elbise-i Vatani Kanunu,¹⁷ 1935 yılında ülkedeki yer ve şehir isimlerinin Farsça ya da antik isimlerle değiştirilmesi kanunu, 1938 yılında Sâzmân-i Perveriş-i Efkâr'ın¹⁸ kurulması, 1940 yılında İran Radyosu Programları Yayın Akışı, 1934 yılında Encümen-i Lugat ve Edebiyât-i Fârsî'nin kurulması,¹⁹ 1935 yılında Esâsnâme-i Tedvîn-i Ferheng-i Zebân-i Fârsî'nin tesisi,²⁰

⁹ Muhammed Ali Ekberî, *Tebârşînâsî-i Hüviyet-i Cedîd-i İranî (Asr-i Kâçâriye ve Pehlevî-i Evvel)*, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 2005, s. 191-197.

¹⁰ John Foran, *Mukâvemet-i Şikenende*, çev. Ahmed Tadayyon, Muessese-i Hidmet-i Ferhengî-i Râsâ, Tahran 2006, s. 339.

¹¹ Hüseyin Beşîriye, *Liberalizm ve Muhâfazakârî*, Neşr-i Ney, Tahran 2005, s. 120-124; Said-i Nefisî, *Târîh-i İctimâî ve Siyâsî İran der Dovre-i Muâsır*, Tahran 1993, s. 1-8; Hüseyin Meşkavati, *Şerh-i Bozorgterin Âsâr-i Millî*, Debîrhâne-i Sâzmân-i Perveriş-i Efkâr, Tahran 1939, s. 2-8; Tacülmüluk Ayromlu, *Hatrat-i Melike-i Pehlevî*, Beh Aferin, Tahran 2003, s. 312.

¹² Dâryüş Âşûrî, *Mâ ve Moderniyet*, Muessese-i Ferheng-i Serât, Tahran 1998, s. 171.

¹³ Ekberî, *age*, s. 102-109.

¹⁴ Ervand Abrahamian, *İran Beyn-i Do İnkılâb*, çev. Ahmed Golmuhammedî, Muhammed İbrahim Ferttâhî, Neşr-i Ney, Tahran 2004, s. 153; Ekberî, *age*, s. 162.

¹⁵ Abrahamian, *age*, 100-102; Alırza Mollayi Tevani, "Mecelle-i Âyende ve Tarihnegari Mobteni ber Hüviyet-i Millî", *Fasname-i Mütalaat-i Millî*, 2004, s. 128-147

¹⁶ Çevirenin Notu: Kimlik belgesi çıkarma kanunudur.

¹⁷ Çevirenin Notu: kılık kıyafet birliği anlamına gelmektedir.

¹⁸ Çevirenin Notu: Düşünceyi Geliştirme Kurumu anlamına gelmektedir.

¹⁹ Çevirenin Notu: Fars Dili ve Edebiyatı Encümeninin kurulması anlamına gelmektedir.

1937 yılında resmi basında Farsça dışındaki dillerin ve yazıların yasaklanması,²¹ yine antik eserler kanununun onaylanması, 1936 yılında Antik İran müzesinin tesis edilmesi, Kum, İsfahan ve Şiraz gibi yerlerde müzelerin açılması ve 1934 yılında Rızâ Şah'ın onayıyla tüm dünya ülkelerine bu ülkeyi İran olarak adlandırmalarının bildirilmesi gibi faaliyetler milliyetçi uygulamalardır.²²

8. Milliyetçi Fikirlerin Kurumsallaşması

1938 yılında halkı eğitmek amacıyla Sâzmân-i Perveriş-i Efkâr kurulmuştur. Söz konusu kurum görevlerini yerine getirebilmek için kitap, gazete, tiyatro, sinema, radyo gibi araçları dikkate almıştır. Bu kurum bünyesinde yapılan konuşmalarda vatanseverlik konusuna sık sık vurgu yapılmakta ve aynı şekilde antik tarihe ait konulara da oldukça önem verilmekteydi.²³ Yine diğer bir önemli kurum da Rızâ Şah döneminde Farsçanın geliştirilmesi ve korunması adına tesis edilen Ferhengistân-i İran'dı. Ayrıca bu dönemde yerli malların teşvik edilmesi için bir kadın derneği de kurulmuştur.²⁴

9. “Firdevsi'nin Bininci Yılı” Adlı Törenin Düzenlenmesi

Şehname, milliyetçilik düşüncesinde çok fazla itibara sahipti. Bu nedenle İran'ın Tus şehrinde yer alan Firdevsi'nin mezarının yanında İran'ın antik geleneklerini ve adetlerini yeniden canlandırmak için 12 Ekim 1934 tarihinde ve Mehregan gününde²⁵ bir anma merasimi düzenlendi.²⁶

10. Edebiyat Alanında Milliyetçiliğin Vurgusu

Şiir, destan, oyun gibi bu dönemdeki edebi türlerin çoğu, şiddetli bir şekilde milliyetçi söylemlerden etkilenmiştir. Buna örnek olarak eserleri milliyetçilik söyleminin etkisi altında kalmış olan Sâdik Hidayet verilebilir.²⁷ 16 yıllık I. Pehlevî iktidarında bu söylemi sürekli gündeme taşıyan pek çok gazete yazısı da bulunmaktaydı. Bunlardan biri olan ve haftalık olarak yayımlanan İran-i Bâstân, ele aldığı konuların çoğunu bu söylem üzerine inşa etmekteydi.²⁸ Bu neşriyat, İranlıların medeniyetin kurucusu olduklarını, günümüzün Batı medeniyetinin antik İran medeniyetinin bir kopyası olduğunu iddia etmiştir.²⁹ Kesrevî, çıkardığı Peymân adlı dergide kaleme almış olduğu yazılarının çoğunda, milli bütünlüğe dair konuları düşüncelerinin merkezine almıştır.³⁰

11. Tarihsel Metinler

Bütün bu uygulamalardan Pehlevî döneminde ulusçu söylemin sürekli gündemde tutulduğu söylenebilir. Söz konusu söylem çeşitli konulara göre tasnif edilmiştir: “İran milletinin uzun bir tarihi geçmişe sahip olması, Farsçanın kimliği şekillendiren bir olgu olması, Farsça dışındaki dillerin İran'da parçalı bir yapıya neden olması, yerel güçlerin İran'ın bütünlüğünü tehdit etmesi, geçmişin görkemli tarihi, İran'ın büyüklüğünü yok eden Türkler ve Âryân ırkının üstünlüğü” gibi konular vurgulanmış ve bu söylemler çerçevesinde Rızâ Şah ve onun idaresinin etkisi altında milliyetçi tarih yazımı şekillenmiştir.

12. Milliyetçi Tarih Yazımı

Pehlevî dönemine ait tarihi metinlerin tamamı milliyetçi söylem çerçevesinde kaleme alınmıştır. Bu dönemde tarihi metin üreten gerek profesyonel gerekse amatör yazarlar, ürettikleri eserleri genel hatlarıyla milliyetçi bakış açısıyla ele almışlardır. Bu bağlamda Ahmed Kesrevî, Hasan Pîrnyâ, Gulâm Rızâ Reşid-i Yâsemî, Abbâs İkbâl-i Âştîyânî, Abdullah Râzî, Hânâbâ Beyânî ve Abbâs Pervîz gibi isimler birçok tarihi ürtün sunmuşlardır.

²⁰ Çevirenin Notu: Farsçanın kültürel öğelerini bir araya getiren tüzük anlamına gelmektedir.

²¹ *Rûznâme-i İran*, Muessese-i İntişârât-i Rûznâme-i İran, Tahran 2003, s. 235.

²² İsmâil Muazzampûr, *Nakd ve Berresî-i Nasyonalizm Teceddüdihâh der Asr-i Rızâ Şah*, Merkez-i Esnâd-i İnkılâb-i İslâmî, Tahran 2004, s. 179-180; Jean-Pierre Digar ve diğerleri, *İran der Karn-i Bistom*, çev. Hushang Mahdavi, Elburz, Tahran 1998, s. 117-118; İsmâ Sâdik, *Seyr-i Ferheng der İran ve Mağribi Zemîn*, Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1953, s. 236.

²³ Sâdik, *age*, s. 217-220; Mahmud Delfânî, *Ferheng-i Setizi der Dovran-i Rıza Şah*, (Esnâd-i Monteşer Neşod Sâzmân-i Perveriş-i Efkâr), Sâzmân-i Esnâd-i Milli-i İran, Tahran 1996, s. 50-72; Ebû'l-Mecd Hüccetî, *Obur Ez Ahd-i Pehlevi Dergir ve Dar Do Ferheng*, Tahran 1998, s. 247-268; Ali Asgar Şemim, *Ferheng-i Şemim Ya Ferheng-i Emir Kebir*, Tahran 1964, s. 3-5; Nasrullah Felsefî, *Şerh Hal-i Bazargan*, Debirhane-i Sâzmân-i Perveriş-i Efkâr, Tahran 1939, s. 2.

²⁴ Ekberî, *age*, s. 29-34.

²⁵ Çevirenin Notu: Adımı Hint-İran kökenli bir Tanrı olan Mihtra'dan alan Mehregan ya da Ceşn-i Mehr, İranlıların en önemli merasimlerinden biri olup sonbaharın başlangıcında kutlanmaktadır.

²⁶ Cehangir Aşidari, *Tarih-i Pehlevi ve Zerdüştîyan*, Tahran 1976, s. 45-173; Rıza Beydili, *Bâstângerâyî der Tarih-i Muasır-i İran*, Neşr-i Merkez, Tahran 2001, s. 265; Ekberî, *age*, s. 281.

²⁷ Beydili, *age*, s. 202-207; Zabih Behruz, Aslan Gaffari, *Kıssa-i İskender ve Dara*, Faravahar, Tahran 2001, s. 10-210.

²⁸ Muazzampûr, *age*, s. 173-175.

²⁹ Behmen Şabanzade, “Kesrevî ve Endişe-i Yekparçegi-i Milli”, *Faslname-i Goftegu*, 2000, s. 112-113.

³⁰ Şabanzade, *agm*, s. 116-119; İsmail Hasanazade, “Gofteman-i Hüviyet-i Milli der Tarihnegari-i Kesrevî”, *Faslname-i Mütalaat-i Milli*, 2002, s. 32.

RIZÂ ŞAH VE İRAN'DA MİLLÎ TARİH YAZIMI PROJESİ

Pehlevî dönemi ve bu dönem tarihçiliğinin karakteristik özelliği; önceki dönemlerin tarih yazıcılığından ayrılmaktadır. Bunun bir nedeni önceki devletlerin iktidar sürelerinin sona ermesiyle birlikte o dönemin tarih yazıcılığının da son bulmasıdır. Dolayısıyla her devletin kendine özel tarihi ve tarihçileri bulunmaktaydı. Ancak Pehlevî döneminde durum böyle olmamıştır. Bu iktidar, halk devrimi yoluyla tarihe karışmasına rağmen tarihçilik anlayışları kendilerinden sonra da devam etti. Bunun nedeni bu hükümetin yerel nitelikli olmaması ve batıcılığın-sekülerizmin temsilcisi olmasıdır. Bu kültürü özümseyenler ve temsilciliğini yapanlar varlıklarını devam ettirmekteydiler ve yine onlar ülkenin tarihi gelişmelerini değerlendirirken Batı kültürünü ve sekülerizm yaklaşımını devam ettirme konusunda ısrarcıydılar.³¹

Pehlevî döneminde tarih; siyasi güçler, seçkinler, gazeteciler, yazarlar, şairler ve benzeri gruplar açısından özel bir değere sahip oldu ve önemli bir bilim dalı olarak seçkin bir yerde konumlandı. Öyle ki bu dönemde bütün fikrî, siyasi ve tarihî eserlerde tarih bilimine atıfta bulunulurdu. Bu bağlamda siyasi iktidar ve seçkinler milli tarih yazımını kurumsallaştırmak için çabaladılar ve bu amaç doğrultusunda Encümen-i Maarif adında bir kurum teşkil ettiler. Yine iktidar, tarih eğitimi hususuna büyük önem vererek tarih bilimini okulların ders müfredatına eklemiştir.³² Ayrıca söz konusu iktidar tarihçileri, tarih eseri üretimi konusunda teşvik etmiş; tarihi eserleri korumak adına çok fazla çalışma yapmış ve bu bağlamda İran'da ilk kez bir müze kurulmuştur. Tüm bunlar siyasi iktidarın ve diğer güç odaklarının tarihe ilgisini göstermektedir. Bu dönemin milliyetçi tarih yazımını anlamak için dönemin önde gelen bazı metinlerine müracaat edilecektir. Bu metinler aynı zamanda dönemin milliyetçi söylemin en belirgin metinleri olarak da öne çıkmaktadır. Dolayısıyla bu metinleri milliyetçi olarak kabul etmek onların milliyetçilik ideolojilerinin tefsiri anlamına da gelmektedir. Bu bağlamda Hasan Pîrnyâ'dan iki metin, Ahmed Kesrevî'den dört metin, Abbas İkbâl-i Aştîyânî'den iki metin, Cemîl Kâzânî'den bir metin, Gulâm Rızâ Reşîd-i Yâsemî'den bir metin örnek olarak incelenmek suretiyle dönemin tarih yazıcılığı mercek altına alınacaktır.

13. Hasan Pîrnyâ

Târih-i İran-i Bâstan (Eski İran Tarihi) adlı eserin ayrıntılı giriş kısmında İbrahim Bâstânî Pârîzî, Hasan Pîrnyâ'ya ilişkin bilgiler aktarmıştır. 1874 yılında Nasrullah Müşîru'd-Devle ailesinin bir üyesi olarak dünyaya gelen Hasan Pîrnyâ, 1887 yılında eğitim almak amacıyla Rusya'ya gitmiştir. Pîrnyâ Moskova'da Korksi Korpus askeri okuluna gitti ve daha sonra aynı ülkede Hukuk Fakültesinde hukuk eğitimi aldı. Eğitimini tamamladıktan sonra İran'ın St. Petersburg'daki büyükelçiliğinde bir göreve tayin edildi. 1899 yılında Pîrnyâ'nın babası Dışişleri Bakanı olarak atanınca oğlu Hasan Han'ı St. Petersburg'dan çağırarak onu kendi sekreteri olarak atadı ve sonraları ona Müşîru'l-Mülk unvanı verildi. Bundan sonra İran siyasi sisteminde birçok görevde bulundu. Bu bağlamda Pîrnyâ 1907 yılında Dışişleri Bakanı, 1909 yılında Adliye Bakanı, Nizâmu's-Sâltânâ kabinesinde Dışişleri Bakanı ve Müşîru'd-Devle kabinesinde Eğitim Bakanı görevlerinde bulunmuştur. Meşrutiyet hareketi ve meşrutiyetçilerin bastırılması sırasında Emîr Bahâdır'ın askerleri, Müşîru'd-Devle'yi Bâğşâh'a götürdüler ve hatta ona idam cezası verdiler. Ancak Azâdu'l-Mülk Şeyh Kaçar, Bâğşâh'a ulaşarak onu kurtardı. Daha sonra Hasan Pîrnyâ, Sipehdâr kabinesinde Adliye Bakanı oldu. Ardından Sâmsâmu'l-Sâltânâ kabinesinde yine aynı görevi üstlendi. Bunun ardından Eğitim ve Vakıflar Bakanlığını sorumluluğuna aldı. Ardından Alâu's-Sâltânâ, Aynu'd-Devle ve Mustavfî el-Memâlik kabinelerinde Savaş Bakanı oldu. Birkaç kez kabine teşkil ederek başbakan olan Pîrnyâ; ilk kabinesini 1914 yılında, ikincisini Vüsur ud-Devle'nin düşüşünden sonra, üçüncüsünü Kavâmu's-Sâltânâ'nın düşüşünden yani Sevvom-i İsfend Darbesi'nden (1921 Şubat Darbesi) sonra, son kabinesini de 1923 yılında kurmuştur. Son siyasi faaliyeti, istifa ederek siyasetten çekildiği Milli Şura Meclisi'nde Tahran milletvekilliği olmuştur. Pîrnyâ öldüğü tarih olan 1935 yılına kadar Tahran'da kalmıştır.

Bâstânî Pârîzî; Pîrnyâ ve faaliyetlerinden övgüyle bahsetmektedir. Pârîzî, Pîrnyâ'nın milliyet ve milliyetçilik yönünü her yerde koruduğunu, kuvvetli milliyetçi bir ruha sahip olduğunu, yabancıların onun milli ruhundan ve milliyetçi taassubundan söz etmekte olduğunu ifade etmiştir.³³

Çoğu yazarın Pîrnyâ'ya bakışı olumludur. Pîrnyâ'nın şahsi karakterinden; ılımlı olduğu, siyaset alanında muhafazakâr eğilime sahip olduğu ve İran'ın muasır tarihinde genel olarak tartışmalı bir figür olarak öne çıkmadığı anlaşılmaktadır. Pîrnyâ, tarih yazıcılığına ilişkin faaliyetlerinin çoğunu siyasetten çekilmesinin ardından gerçekleştirdi. Kitapları arasında öne çıkan iki telif eseri bulunmaktadır. Bunlar, Târih-i İran-i Bâstân

³¹ Mustafa Tekavi, *Emniyet der Dovran-i Rızâ Şah*, Muessese-i Mütalaat-i Tarih-i Muasır-i İran, Tahran 2000, s. 8; Çevirenin Notu: Yaklaşık iki yıldır İran'da bulunuyorum ve şahsi tecrübelerim de yukarıdaki bilgiyi doğrulamaktadır.

³² Gulamrıza Vatandust, Simîn Fasîhî, Zehra Hamedî, "Nemudha-i Nasyonalizm Der Kitabha-i Dersi Tarih-i Dove-re-i Pehlevî-i Evvel", *Neşriye-i Tarihnegari ve Tarihnegari*, 1999. Çevirenin Notu: Bazı dipnotlarda makale yazarı sayfa numarasını belirtmemiştir. Bu dipnot da onlardan biridir.

³³ Hasan Pîrnyâ, *Târih-i İran-i Bastan*, Dünya-i Ketab, Tahran 1983, s. 26.

(1927), ikincisi Dâstânâ-i İrân ve Kâdim (1928)'dir.³⁴ Bu çalışmada Târîh-i İrân-i Bâstân ve Târîh Muhtasar-i İrân kitaplarını kısaca inceleyeceğiz.

13.1. Târîh-i İrân-i Bâstân (İrân'ın Antik Tarihi)

Genel hatlarıyla milliyetçi tarih yazıcılığı yaklaşımı Târîh-i İrân-i Bâstân adlı eserde tespit edilebilmektedir. Bu eser aktardığı tarihi rivayetlerde İrân'ı merkeze alan unsurları bünyesinde barındırmaktadır. Metinde Parslar, Medler, Âryânlar gibi unsurlar İrân ile aynı anlamda kullanılmıştır. Bu doğrultuda Medlerin siyaseti, İrân'ın siyaseti Medlerin uygulamış olduğu siyasetin devamlılığı aslında İrân'ın siyasetinin devamlılığı olarak kabul edilmektedir. Pîrnyâ, tarih yazımında belirgin şekilde milliyetçi değerlere temas etmekte ve durumlar, kişiler, gruplar, milletler, değerlendirmeler ve kesin hükümler bu ideolojik değerler uyarınca yansıtılmaktadır. Örneğin Pîrnyâ, toprakların ele geçirilmesi ve denize ulaşılması ve yine Medler ve Ahamenişler gibi çok geniş alanlara yayılan devletlerin tesis edilmesi gibi durumları oldukça doğal ve sıradan karşılamaktadır. Bununla birlikte o, Seleukoslardan; milli temele sahip olmayan ve Perslerin dünyevi olduğu beceriksiz geniş bir devlet olarak bahsetmektedir.³⁵ Yine onun nezdinde Seleukosların cihangirliği ve onların döneminin faaliyetlerinin ne olduğu önemli değilken İskender'in cihangirlik süreci önemlidir. Bu şekilde İskender, millet ve milletlerin düşmanı olarak gösterilmekteyken Kiroş ise tüm uluslara karşı nazik bir hükümdar olarak tasvir edilmektedir.³⁶ Ona göre İskender, büyük ülkeleri tahrip eden birisi olarak akli ve hukuki gerekçelerle eleştirilmekte ve onurdan yoksun biri olarak resmedilmektedir.³⁷ Bununla birlikte yazar belgelere ve kaynaklara atıfta bulunarak bazı kabul görmüş gerçeklerin itibardan yoksun olduklarının delillerini göstermektedir.³⁸ Yine Pîrnyâ kitabının birçok yerinde, Ahamenişlere tabi olan milletlerin ayaklanmaları hakkında "isyancı" tabirini kullanırken³⁹ Soğd ve Hint halklarının İskender'e karşı olan isyanlarını ise vatan savunması olarak değerlendirmektedir.⁴⁰

Pîrnyâ ve eserleri hakkında eleştirel bir bakış açısına sahip olan Sîmîn Fasîhî ise şöyle yazmaktadır: *Antik İrân'ın azametinin ihyası, o zamanın siyasi figürlerinin ihyasıyla şaşırtıcı bir şekilde iç içe geçmiştir. Öyle ki okuyucular kitabı bitirdikten sonra İrân'ın diğer alanlardaki büyüklüğünü idrak etmeden önce, kendilerini Dâryûş ve Kiroş gibi antik kralların ve hanedanların rollerine kaptırmaktadırlar. Görünüşe göre Fasîhî de geçmişi büyüsunün peşindedir. Antikçağdaki ötekileştirme projesini büyük ölçüde Pîrnyâ'nın tarih yazıcılığının bir yansıması olarak görmek mümkündür.*

Pîrnyâ, birçok diğer kimlikler karşısında İrânlı kimliğini dikkate almış ve öteki kimlikler arasında ilişki kurarak geçmişin bu dönemini yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu yeniden inşa etmenin temellerini milliyetçilik ideolojisi oluşturmaktadır. Bu inşa sürecinde o, söz konusu ideolojiye dayanan kendine has bir anlatım yönteminden istifade etmiştir. Pîrnyâ, eserinde kullandığı kaynak ve kitaplardaki söz ve demeçlerin seçiminde kendine has yöntemlerden istifade etmiştir. Bu husus, özellikle Herodot'ta kendini göstermektedir.⁴¹ Özellikle Pîrnyâ'nın burada birbirine zıt konum alması dikkate değerdir. Bu bağlamda o, İrânlılığı olumlu bir şekilde tasvir ederken onun karşısında konumladığı ötekilerden düşmanca bir tasvir sunmuştur. Belirtmek gerekir ki metin üstyapısında Pîrnyâ'nın ideolojisi ve kullandığı kavram ve söylem tarzı özellikle de bu dönemin tarihçilerinin çok azında görülmektedir.

13.2. Târîh-i Muhtasar-i İrân (İrân'ın Kısa Tarihi Kitabı)

Hasan Pîrnyâ tarafından telif edilen Târîh-i Muhtasar-i İrân adlı eser, yazarın tarih yazıcılığı yaklaşımı açısından yine onun tarafından kaleme alınan Târîh-i İrân-i Bâstân isimli hacimli eserinden farklı değildir. Yazar bu eserini ortaokullarda okutulmak üzere Eğitim Bakanlığının talebi üzerine kaleme almış olması dolayısıyla konu ve muhtevayı kısa tutmuştur. Bu eseri incelememizin sebebi ise milliyetçi tarih yazımı söylemini, bir tarih ders kitabında göstermektir. Pîrnyâ'nın daha önce incelediğimiz eseriyle bu eser arasında büyük benzerlikler bulunmasına karşın Târîh-i Muhtasar-i İrân adlı eserde konu başlıkları, siyasi iktidarın talebi ve ideolojik değerleriyle uyum içerisinde ele alınmıştır. Pîrnyâ bir rivayette sürekli olarak Medler, Ahamenişler, Seleukoslar, Partlar, Sâsânîlerin hakimiyet dönemlerini ele almaktadır. Kiroş'tan bir tasvir sunarak okuyucuya onu nazik bir

³⁴ Nasrollah Nikobeyn, *Êzhâr-i Nezer Derbare-i Erzeş-i İlmi Târîh-i Müşîru'd-Devle*, Dehhoda, Tahran 1968, s. 184; Pîrnyâ, *age*, s. 26; Sîmîn Fasîhî, *Cereyanha-i Aslı Tarihnegari der Dovre-i Pehlevî*, Neşr-i Navand, Meşhed 1994, 161-166; Zikrullah Muhammedi, "Hüviyet-i Milli der Tarihnegari Müşîru'd-Devle", *Faslname-i Mütalaat-i Milli*, 2003, s. 131. Çevirenin Notu: Makalenin orijinalinde yazar Kitabha-i Târîh-i İrân-i Bâstân Dastanha-i Kâdim ve İrân-i Bâstân olmak üzere Pîrnyâ'nın üç önemli telif eseri bulunduğu bahsetmiştir. Ancak Târîh-i İrân-i Bâstân ve Târîh-i Muhtasar-i İrân adlı kitabı tanıtmıştır. Bu durumu sormak için yazarla iletişim kurduğumda yazım hatası olduğunu ve tanıtmak istediği kitapların isminin Târîh-i İrân-i Bâstân ve Dastanha-i İrân ve Kâdim olduğunu belirtmiştir. Dastanha-i Kâdim adlı kitabın bir diğer adını ise Târîh-i Muhtasar-i İrân olduğunu da eklemiştir.

³⁵ Pîrnyâ, *age*, s. 236.

³⁶ Pîrnyâ, *age*, s. 397.

³⁷ Pîrnyâ, *age*, s. 1944.

³⁸ Pîrnyâ, *age*, s. 506.

³⁹ Pîrnyâ, *age*, s. 684-800.

⁴⁰ Pîrnyâ, *age*, s. 1943.

⁴¹ Pîrnyâ, *age*, s. 703-873.

RIZÂ ŞAH VE İRAN'DA MİLLÎ TARİH YAZIMI PROJESİ

kral, azimli, iradeli ve olağanüstü yaradılışa sahip bir sima olarak takdim etmekte ve yenilgi alan milletler de dahil olmak üzere herkese karşı onun uygun davranışlarda bulunduğunu belirtmektedir. Yazar amiyane bir dil kullanarak Kiros'un yenilen milletlerin padişahlarıyla samimi arkadaş olduğunu yazmaktadır. Kiros'u bu şekilde tasvir ederken Babil ve Asur krallarının açıklamalarını da beraberinde vererek onların davranışlarını Kiros'un nazik davranışlarının zıttı olarak yorumlamakta ve katil ve yağmacı sıfatlarıyla açıklamaktadır. Yine o, Ahameniş hükümdarlarından biri olan Dâryûş'u, İran Şehinşahlığını yeniden tesis eden azimli ve iradeli bir kral olarak tanıtırken diğer bir Ahameniş hükümdarı olan Hoşayarşah'ı İran'ın yenilgisinin müsebbibi olarak göstererek onun hükümdarlığını olumsuz sıfatlarla karakterize etmektedir. Pîrnyâ; Sâsânî hükümdarlarından biri olan Nûşîrevân'ı Antik İran'ın büyüklüğünü kendi şahsında somutlaştıran İran'ın antik tarihinin son yıldızı olarak görmektedir. Pîrnyâ, hükümetlerin ve hanedanların İran'daki devamlılığı üzerine çok fazla vurgu yapmış ve bu bağlamda o, İran'ı temel merkez kabul ederek Ahamenişler, Partlar, Eşkânîler ve Sâsânîler gibi bu bölgede kurulan devletleri bu merkezin yansıması olarak görmüştür. Medlerin ve Parsların aynı dil ailesine mensup olması durumu, Medlerin yıkılışının iç olay olarak tasvir edilmesi, İran soyundan olan Eşkânîlerin dış hanedan olarak kabul edilmemesi gerektiği Pîrnyâ açısından önemlidir. Pîrnyâ için tarihi olaylar ancak İran'ın büyüklüğünü gösterebildiği ölçüde anlatılmaya değerdir. Bu bağlamda Med devletinin yükselişi, Âryân soyunun hakimiyetiyle sonuçlanması bakımından eski dünyada önemli bir olaydır. Yine o, dünyanın her yerine hükmeden Romalıları yenilgiye uğratarak Part devletinin adını dünyaya duyurması ve Partları eski dünyanın iki büyük devletinden biri olarak tanıtmayı dolayısıyla İran tarihinde Harran Muharebesi'ne çok önem atfetmektedir.

Pîrnyâ çalışmasının bazı yerlerinde özel stratejiler kullanarak İranlıların konumlarını korumayı öncelmiştir. Örneğin o, Benî Ümeyye devletinin çöküşünü aktarıırken diğer etkenleri göz ardı ederek İranlıların bu devletin çöküşündeki rollerini öne çıkararak okuyucuyu; bu hükümeti İranlıların düşürdüğünü ve ardından Sâsânî devlete benzer bir hilafet kurduklarını düşünmeye sevk etmektedir. Olayları, durumları ve kişileri yeniden inşa etme sürecinde yazar için kendisinin de mensup olduğu İran tarafı ve İranlı olmayan -ötekilerin bulunduğu- iki taraf vardır. Söz konusu dönemin milliyetçiliğinin ideolojik değerleriyle ilintili olarak bugünkü İran topraklarının geçmişinin bu şekilde tasvir edilmesi, ideolojik zihniyetler oluşturma eğiliminde dikkate değer bir etki yaratmıştır. Tarihi; ideolojik yapıya sahip düşüncelerin şekillendirdiği bu tarz bir eğitim sisteminden öğrenmiş zihniyetler, bu ideolojik değerlerin ve onun ürettiği tarihin doğallaşmasında önemli etkiye sahipti. Dolayısıyla bu ideolojiyle beslenen zihniyetlerin Medleri, Ahamenişleri ve Sâsânîleri kendi geçmişlerinin bir parçası olarak görmeleri oldukça doğaldı. Onların iftihar ve azametini bugünün iftihar ve azameti olarak kabul etmekte ve yine o zamanın yenilgileri ve yıkımlarını bugünün utanç kaynağı olarak görmektedir. Bu nedenle tarihçiler, yenilgi ve zayıflıkların nedenlerini araştırmayı ve gurur duyulacak şeyleri de öne çıkarmayı kendi vazifeleri olarak hissetmişlerdir.

14. Ahmed Kesrevî

Ahmed Kesrevî 1890 yılında Tebriz'in Hokmaver köyünde dünyaya gelmiştir. Altı yaşındayken mektebe gitmiş, 13 yaşında Tebriz'de bulunan Talibiye medresesine başlamıştır. Kesrevî 16 yaşındayken Meşrutiyet devrimine şahit olmuştur. 20 yaşındayken bir süre yerel bir camide din adamı göreviyle meşgul olmuştur. Rusya'ya verilen ultimatom⁴² sırasında mücahitlere destek vermiştir. Kesrevî 1914 yılında Tebriz'deki Amerikan okuluna gitmiştir. 1916 yılında iş için Kafkasya'ya gitse de daha sonra Tebriz'e geri dönmüştür. O, bir müddet sonra Hiyabani hareketine katılsa da çeşitli ihtilaflar nedeniyle onun yanından ayrıldı ve Tahran'a gitti. 1920 yılından itibaren idari görevlerle meşgul olan Kesrevî, bir müddet Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak Tebriz ve Mazenderan istinaf mahkemesi, Demavend Adliye Başkanlığı, Zencan Adliye Başkanlığı, Huzistan Adliye Başkanlığı ve Tahran Genel Valiliği'nde görev yapmıştır. 1930'da idari işlerini bırakarak avukatlık mesleğiyle meşgul olmuştur.

Kesrevî, 1933 yılından itibaren Peymân Dergisi'ni, bu dergiden sonra 11 Mart 1946 tarihine kadar da Perçem adlı dergiyi yayımladı. O, İslam Fedaileri adlı bir örgüt tarafından Tahran adliye sarayında suikaste uğradı.⁴³ Kesrevî çeşitli eserler kaleme aldı ve birçok alanda özgün eserler üretti. Kesrevî, Azerbaycan bölgesinin dil kökenlerini araştırdığı Târîh-i Hicdeh Sâle-i Azerbaycan'ı yazdı. Yine Târîh-i Pânsed Sâle-i Huzistan adlı eseri telif etti. Târîh-i Meşrûte-i İran⁴⁴ ve Târîh-i Şehryârân-i Gornâm-i İran adlı çalışmaları da kaleme almıştır. Kesrevî sufiligi eleştirdi ve yine Bahailiği tarihsel açıdan değersiz kıldı, Şiiligi yeniden ele aldı

⁴² Çevirenin Notu: Meşrutiyet meclisi, maliyeyi düzeltmek ve reformlar yapmak amacıyla Amerikalı maliyeci Morgan Shuster'ı görevlendirdi. Bu durum İngilizler ve Ruslar nezdinde hoş karşılanmadı. Rusya kendisini 1907 Rus-İngiliz Antlaşmasından dolayı güçlü konumda telakki ediyordu. Shuster, Rusya ve Britanya'nın gizlice yaptığı anlaşmaları gün yüzüne çıkarmak için çalışmaya başladı. Bunun üzerine Rusya Shuster'ın görevden alınmasına yönelik ultimatom verdi.

⁴³ Hüccetullah Asili, *Seyr-i Der Endîşe-i Siyasi-i Kesrevî*, Emir Kebir, Tahran 2536, s. 7-13. Çevirenin Notu: Bu dipnotta görülen ve makalenin içerisindeki dipnotların bazılarında yer alan "2536, 2535"li tarihler, şehinşahlık takvimine aittir.

⁴⁴ Çevirenin Notu: Bu eser Mehdi Kamruz ve Hamit Zafer Kars tarafından 2021 yılında Türkçeye çevrilmiştir.

ve daha birçok alanda eserler bıraktı. Muhammed Ali Muvahhîd, Kesrevî'nin yaşamını; dil, tarih ve din meseleleri etrafında üç konuda taksim etmiştir.⁴⁵

Kesrevî'nin dile ilgisi, “Azerbaycan yâ Zebân-i Bâstân-i Azerbaycan”, “Namha-i Şehirha ve Diveha-i İran” ve “Zebân-i Pâk” gibi eserleri kaleme almasını beraberinde getirmiştir. Kesrevî'nin bu eserleri kaleme almasındaki amacı sahip olduğu milliyetçi değerlere itibar verme düşüncesiydi. “Azerbaycan ya Zeban-i Bastan-i Azerbaycan” adlı eserinde, Azerbaycan'da antik bir dilin var olduğunu fakat Türkçenin onu kenara ittiğini ispatlama peşindedir. Ona göre Azerbaycan'ın, İranlılık düşüncesindeki konumundan dolayı yabancı bir dile⁴⁶ sahip olması uygun bir durum değildi. Bu nedenle Farsçanın Azerbaycan'da yayılması için herkes el ele vermeli ve hiçbir çabadan kaçınılmamalıydı.⁴⁷ Bazıları Azerbaycan'ın başından beri Türklerin yurdu olduğuna inanmaktadır ve bu yüzeysel ve popüler bir düşüncedir. Onlar her zaman Türk değillerdi ve Azerbaycan da her zaman Türklerin tasarrufunda değildi. Her ne kadar onların dilleri Türkçe olsa da Azerbaycan her zaman İran'ın bir parçasıydı ve kısa bir süre için İran'dan ayrıldı.⁴⁸ Kesrevî, Zebân-i Pâk adlı eserinde şöyle yazıyor: “Dil kapılarının Arapçaya açılması ve Arapçayla karışması, Farsçayı bir dil olmaktan çıkarmıştı ve cahillik ve heves oyunlarından başka bir netice doğurmamıştı.⁴⁹ Dilin yanı sıra Kesrevî'nin dine olan ilgisi, din alanında kendine has eserleri üretmesini sağladı ta ki peygamberlik iddiasıyla suçlanana kadar. Kesrevî; Bahailik ve Sufilik eserlerinde olduğu gibi bazı çalışmalarında milliyetçilik kavramını, birleştiriciliği amaç edinen bir metot olarak kullandı. Ancak diğer eserlerinde yeni bir öğreti oluşturma peşindeydi. Tarih alanında ise Kesrevî çok fazla eser kaleme almıştır. Dolayısıyla bunların hepsini incelemek mümkün olmayacağından burada onun tarih alanındaki dört eseri ele alınacak ve onun milliyetçi tarih söylemi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ancak bununla birlikte kuşkusuz diğer eserleri de oldukça mühimdir.

14.1. Kitab-ı Târih-i Meşrûte-i İran (İran Meşrutiyet Tarihi Kitabı)

Târih-i Meşrûte-i İran, son yüzyılda neşredilen tarih kitaplardan biridir ve bu eseri çeşitli şekillerde tahlil edebilmek mümkündür. Biz burada Kesrevî'nin eserindeki milliyetçilik düşüncelerine karşılık gelen işaret ve açıklamaları analiz edeceğiz. Bu eserde, Kesrevî için İran adıyla bulunan bir nokta önemlidir ve sömürgeciliğin hâkim olduğu atmosferde bu noktanın izini sürenler, İran'ın ilerlemesine ve gelişmesine sebep olacaktır. Bu metne göre İran'ın yolu, meşrutiyetçilik ve özgürlükçülüktür. Kesrevî nezdinde meşrutiyet ve İran'ın bağımsızlığı için mücadele eden kişiler övülmekteyken Meşrutiyet ve özgürlük karşıtı olan kişiler ise ülke ve toplumla ilgilenmedikleri için tenkit edilmektedir. Bu bağlamda Kesrevî'nin tarih anlatısında, toplum iki gruba indirgemektedir ve olayların ve şahsiyetlerin tamamı bu indirgeme doğrultusunda karşılık bulmaktadır. Kesrevî kitabında sadece seçkinlerin durumuna değinmemekte ve toplumun çeşitli tabakalarına mensup birçok kişiyi tarih anlatısına ortak etmektedir. Kesrevî'nin bu kişileri anlatıya dahil etmesinin nedeni, meşrutiyet ve özgürlükte oynadıkları rolden kaynaklanmaktadır. Kesrevî bu çalışmasında tıpkı Târih-i Hicdeh Sâle-i Azerbaycan adlı çalışmasında olduğu gibi Kürtlere dair özel meseleleri ele almıştır. Kürt isminin; “yağmacılık, adam öldürme ve suikast” gibi sorunlarla birlikte anılması, Kesrevî'nin birleştiriciliğe dayanan ideolojisinden kaynaklanmaktadır. Kürtler, bu ideolojide istenmeyen unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

14.2. Kitab-ı Târih-i Pânsed Sâle-i Huzistan (Huzistan'ın 500 Yıllık Tarihi Kitabı)

Târih-i Pânsed Sâle-i Huzistan adlı eser, Kesrevî'nin Huzistan'daki on beş aylık ikametinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kesrevî, Huzistan Adliyesi Başkanı görevi dolayısıyla burada bulunmuştu. Hüccetullah Asili kitabında şöyle yazmaktadır: *Bu süre zarfında Kesrevî, devletin tüm kurumlarını ve idarelerini kendi eline alan Şeyh Hazal ile mücadele etti. Şeyh Hazal'ın; devletle yaşadığı kriz sırasında Kesrevî kötü bir durumda kalmıştı ve bu nedenle üç ay boyunca Şeyh Hazal'ın şiddetli baskısına maruz kalmıştı ve hatta Şeyh Hazal onu öldürmeyi planlamıştı.*⁵⁰ Bu ifadelerin doğru olup olmadığı konusu daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte ele aldığımız Târih-i Pânsed Sâle-i Huzistan adlı çalışmayı ilgilendiren kısım açısından Şeyh Hazal ve Kesrevî'nin karşı karşıya geldiklerini söylemek mümkündür. Abrahamian'ın da dediği gibi Kesrevî'nin bu tarihi metni kaleme almasındaki amaç, İran'ın Güney Batı bölgesindeki⁵¹ mezhepsel ve kabilesel çatışmanın zararlı sonuçlarını gösterme çabasıdır.⁵² Kesrevî, Pîrnyâ gibi yeni bir tarih yaratımının peşinde değildir. O, Huzistan'a giderek burada öne çıkıyor ve Hazal Han onu, bu bölgedeki aşiretlerin tarihini ele alması ve bunu

⁴⁵ Muhammed Ali Muvahhîd, *Kesrevî ve Târih-i Meşrûte-i U*, 2006, s. 55.

⁴⁶ Çevirenin Notu: Burada yabancı dil ile kastedilen Azerbaycan Türkçesidir.

⁴⁷ Ahmed Kesrevî, *Zebân-i Pâk*, Çaphane-i Peyman, Tahran 1943, s. 2-3.

⁴⁸ Hüseyin Yezdaniyan, *Neveşteha-i Kesrevî Der Zemine-i Zebân-i Farsi*, Tahran 2537, s. 165. Çevirenin Notu: Yukarıda yer alan “Bazıları Azerbaycan'ın başından beri Türklerin yurdu olduğuna inanmaktadır ve bu yüzeysel ve popüler bir düşüncedir. Onlar her zaman Türk değillerdi ve Azerbaycan da her zaman Türklerin tasarrufunda değildi. Her ne kadar onların dilleri Türkçe olsa da Azerbaycan her zaman İran'ın bir parçasıydı ve kısa bir süre için İran'dan ayrıldı” cümlesi, makalenin orijinalinde anlatım bozukluğuna sahiptir. Bu nedenle söz konusu cümle, makale yazarıyla yapılan istişare sonucuna göre düzeltilerek yeniden yazıldı.

⁴⁹ Ahmed Kesrevî, *Azeri Ya Zebân-i Bâstân-i Azerbaycan*, Muesse-i Matbuat-i Şark, Tahran 1956, s. 2-6.

⁵⁰ Asili, *age*, s. 11.

⁵¹ Çevirenin Notu: Kastedilen coğrafya Huzistan bölgesidir.

⁵² Abrahamian, *age*, s. 106.

yaparken 500 sene geriye götürmesi konusunda zorluyor.⁵³ Bu şekilde Kesrevî, onun ceddini en büyük yalancılardan biri olarak addettiği Seyyid Muhammed Muşâşa'dan ulaştırarak devamında onun adından kan dökücülük, katillik, Tanrılık ve mehdilik iddialarıyla söz etmiş ve bu şekilde Şeyh Hazal'a kadar gelmiştir.

Hazal Han, Rıza Han zamanında onunla ters düşmüştür.⁵⁴ Rıza Han'ı birleştirici faktör olarak gördüğünden bu olay Kesrevî nezdinde hoş karşılanamazdı. Kesrevî, Hazal Han meselesinden meşruiyet kazanarak bu bölgenin Arap hanedan ve hakimlerinin tarihiyle meşgul oldu. O, bu tarih yazımında hanedanlar vesilesiyle Huzistan'ın emniyetsiz ortamına, zorbalığına ve başına buyruk tavrına ilişkin bir tasvir sundu. Kesrevî olayları inşa etme sürecinde, tarihi olayları ve şahsiyetleri; bir tarafta merkezi güç ve diğer tarafta yerel güç olmak üzere iki yönlü ele almıştır. Merkezi güç; bazen Safevi hanedanlığında, bazen Nadir Şah zamanında, bazen Kaçarlar devrinde son olarak da Rızâ Şah Pehlevî de tecelli etmektedir. Kesrevî'nin bu kitaptaki anlatısı, coğrafi bir bölgenin ve buradaki siyasi gelişmelerin milliyetçi tarih anlayışıyla kaleme alınmasıdır. Bu bağlamda o, merkezi gücün, yerel kuvvetleri bastırmadaki meşruiyetine dayanan bir eksene istinat etmektedir. Merkezi gücün Kesrevî'nin sahip olduğu milliyetçilik düşüncesinde önemli bir yeri vardır. Bu durumu Kesrevî'nin milliyetçi söylemlerinden çok tarihi eserlerinde müşahade etmek mümkündür. Kesrevî açısından yerel güçler, asi ve yağmacıdır ve Târîh-i Pânsed Sâle-i Huzistan adlı eserin tamamında yerel güçlerin merkezi güçler karşısında olduğu anlayışı göze çarpmaktadır. Anlaşıldığına göre o dönemin siyasi ve toplumsal durumu Kesrevî'nin bu düşüncelerinde etkili olmuştur. Yerel güçlerin potansiyel olarak merkezi güç açısından tehdit oluşturmasından ve İran toprak bütünlüğünün zarar görmesinden duyduğu korku, onu böyle bir tarih okumasına sevk etti. Kesrevî'ye göre Şeyh Hazal ve onun ortaya çıkardığı mesele; merkezi kuvvet ve toprak bütünlüğü için bir tehditti. Bu iki unsur (merkezi kuvvet ve toprak bütünlüğü), milliyetçiliğin temel unsurları arasındaydı ve Kesrevî'nin Târîh-i Pânsed Sâle-i Huzistan adlı eserindeki çabası ve tarih okuması bu milliyetçilik anlayışına dayanıyordu.

14.3. Kitab-ı Târîh-i Hicdeh Sâle-i Azerbaycan (18 Yıllık Azerbaycan Tarihi Kitabı)

Târîh-i Hicdeh Sâle-i Azerbaycan, yine Kesrevî tarafından kaleme alınan Târîh-i Meşrûte-i İran adlı çalışmanın bir tür devamı niteliğindedir. Bununla birlikte bu kitabın farkı, Kesrevî'nin bu çalışmada Azerbaycan bölgesi olaylarını ele almasıdır. Bu metin; Târîh-i Meşrûte-i İran adlı eserde olduğu gibi daha çok Meşrutiyetçilikle ilgili olaylara odaklanmaktadır. Bu kitapta yazar, tekrara düşmemek için Meşrutiyet ile ilgili meseleleri Târîh-i Meşrûte-i İran adlı kitapta olduğu şekliyle ele almaktan kaçınarak diğer meselelere yer vermiştir. Bu meseleler de daha çok Kürtlerle ilişkilidir. Bu bağlamda Kesrevî, Târîh-i Meşrûte-i İran adlı eserde; Kürt isminin geçtiği her yerde onları yağmacı, katil, saldırgan, çapulcu, başıboş ve benzeri gibi değer yüklü kelimelerle anmaktadır. Kürt adının geçip de Kesrevî'nin bu olumsuz değer yüklü kelimeleri kullanmadığı yerler çok azdır. Târîh-i Meşrûte-i İran adlı eserde, Kesrevî'nin neden Kürtler hakkında bu ifadeleri kullandığı anlaşılmamaktadır. Ancak bu konuyu Târîh-i Hicdeh Sâle-i Azerbaycan adlı eserdeki metnin üst yapısında çok iyi göstermektedir. Söz konusu eserin bir bölümü, İsmail Simko olayına ayrılmıştır. Kesrevî ele aldığı tüm meselelerde, Simko ve onun faaliyetlerine karşı kötü bir tasvir sunmayı amaçlamış ve Simko isminden her yerde katil, kan dökücü ifadeleriyle bahsetmiştir. Yine Kesrevî onun da (Simko) ecdadı gibi her zaman merkezi hükümete karşı itaatsizlikle bulunduğunu, intikam bahanesiyle faaliyetlerine başladığını ve merkezi hükümetle çatıştığını, sivil halkla çatışarak Asurileri öldürdüğünü ve mallarını yağmaladığını belirtmiştir. Yine o, Simko'nun yabancılar özellikle de İngilizler⁵⁵ tarafından kışkırtıldığını, Avrupalıların da Simko'nun teşebbüslerine dahil olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Kesrevî'ye göre yabancılar; Doğu'da ayrılıkçı bir kaos tohumu ekmişlerdir. Ona göre Simko bağımsızlık peşinde olup Kesrevî'nin kendi deyimiyle böyle bir heves peşindeydi. Kesrevî bu meseleye kinayeli bir şekilde değinerek Simko'nun Kürdistan'ın özgürlüğü peşinde olmadığını, eğer böyle olsaydı onun bu yönde adımlar atmış olacağını buna karşın onun yağma ve katliam

⁵³ Çevirenin Notu: Aşağıda belirtilen cümle makalenin orijinalinde yukarıda yer almaktaydı. Ancak anlatım akışını bozduğunu düşündüğümden dipnot halinde paylaşmayı daha doğru buldum: Belirtilen üzere "Kesrevî burada yabancı bir kimseyle karşı karşıya değil, aksine kendi vatan toprağı sınırları içerisindeki kimselerle karşı karşıyaydı."

⁵⁴ Çevirenin Notu: 1897-1925 yılları arasında İran'ın Muhammere bölgesini elinde tutan Şeyh Hazal'ın gücü, 1908 yılında İngiliz şirketin Mescidisüleyman'da petrol bulmasından sonra petrol boru hattının kendi kontrolü altındaki topraklardan geçmesi dolayısıyla artmıştı. 1910 yılında ise İngilizler tarafından bölgedeki İngiliz çıkarlarına yönelik sergilediği uyum dolayısıyla ona Hindistan Şövalye nişanı verildi. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiği sırada, İngilizlere destek olan Şeyh Hazal, bölgedeki gücünü de artırmıştı. Yine bu süreç içerisinde dış dengeleri iyi değerlendirerek İran'dan ayrılarak bağımsız olmayı planladı. 1921 yılında idareyi eline alan Rıza Han, merkezi otoriteyi güçlendiren girişimlerde bulundu. Bu bağlamda sınır eyaletlerini kendi kontrolü altına aldı. Bu durum Körfez politikaları üzerinde etkili olan Şeyh Hazal'ın etki sahasını daralttı. Rıza Han'ın 1923 yılında ülkede toplanan vergileri merkezi devlet bünyesine alması, Şeyh Hazal'ın gelir kaynaklarına da darbe indirdi. Rıza Han 1924 yılında Lorlar üzerine gerçekleştirdiği seferde, Şeyh Hazal'dan yardım istedi ancak bu talep, Şeyh Hazal tarafından kabul edilmedi. Dahası Şeyh Hazal, Rıza Han'ın Kaçar hanedanına son vererek Şah'ı yurt dışına çıkardığını dayalı olarak kendisinin tahtı işgal ettiğini belirtti. Bunun yanı sıra Şah'ın sığındığı Avrupa'dan geri getirilmesi yönünde birtakım girişimlerde bulundu. Bu süreç içerisinde İngilizler de Şeyh Hazal'a verdikleri desteği azalttılar ve İran hükümetinden yana bir politika sergilediler. Nihai olarak 1924 yılında İran ordusu Şeyh Hazal'ın bölgedeki etkisini kırmak için askeri hazırlıklar başlattı. 1925 yılına gelindiğinde Şeyh Hazal tutuklandı. Bkz. İdris Bostan, "Haz'al Han", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 107-108.

⁵⁵ Çevirenin Notu: Makalenin orijinalinde Amerikalılar tarafından kışkırtıldığı bilgisi bulunmaktadır. Şeyh Hazal olayında İngilizlerin oynadığı aktif rolü bildiğimden dolayı şüpheye düşerek makalenin yazarına bu ülkenin Amerika değil de İngiltere olup olmadığını sordum. Kendisi de sehven yanlış yazıldığını, doğrusunun da İngiltere olduğunu bildirdi.

peşinde olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ Dolayısıyla Kesrevî için Kürtlerle ilgili asıl meseleler yukarıda izah edildiği şekildedir ve tüm bunlar Kesrevî'nin Kürtlerin ayrılıkçı hareketlerinden duyduğu korkulardan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla mesele, Kesrevî'nin birleştirici milliyetçi düşüncesi için tehdit sayılmaktaydı.⁵⁷

14.4. Kitab-ı Şehryârân-i Gonnâm-i İran (İran'ın Unutulmuş Krallarının Tarihi Kitabı)

Ahmed Kesrevî'nin Târîh-i Şehryârân-i Gonnâm-i İran adlı eseri, geçmişin ünlü devlet ve yönetimlerini ele almaktan ziyade unutulmuş yerel hükümdarların faaliyetlerine ve onların miladi 9. ve 10. yüzyıllarda çeşitli yerlerde ortaya çıkışlarına hasredilmiştir. Yazarın bu metni yazmasındaki amacı, Taziler⁵⁸ tahakkümü altında bulunan İranlıların özgülleşme sürecinin tarihinin bilinmesini sağlamaktır.

Kesrevî bu eserde, İran'ın İslam'dan önceki büyüklüğüne ve yüceliğine son veren ve İran topraklarına tecavüz eden Taziler adlı tehlikenin varlığından söz etmiştir. Yine o, Tazilerle ilgili öne çıkan bazı özel meseleleri ele almış ve bu bağlamda onların vatanlarını Tazikistan şeklinde adlandırmıştır. Yine o, onların yaşadığı toprakları (Tazikistan'ı) yaşamaya değer bulmamaktadır. Ona göre bu toprakların halkı olan Araplar; çekirge, kertenkele, yılan ve akreplerle birlikte yaşamaktadır. Bu meseleler Araplara "kertenkele yiyici" lakabının takıldığını hatırlatmaktadır. O, Arapların karşısında duran Deylemlilerden; kahraman, cesur, yiğit halk olarak bahsetmektedir. Yine bu halkı, İran'ın bağımsızlığının peşinde olan ve bu amacı gerçekleştirmek için Alevilerle yardımlaşan bir halk olarak tanımlamaktadır. Kesrevî burada çelişkiye düşmüştür. O bir yandan Tazileri Deylemlilerin zorlu düşmanları olarak tanıtmaktayken diğer yandan Alevi olan Tazilerin, Deylemlilerle iş birliğinden söz etmektedir.

Kesrevî'ye göre Büveyhîler,⁵⁹ Ziyarîler⁶⁰ ve Deylemliler İran'ın bağımsızlığı peşindeydiler ve sonunda ona ulaştılar. Milliyetçilik ideolojisinin tesiri altında olduğundan dolayı Kesrevî, o dönem İran'ın tarihi geçmişinin bir döneminde bağımsızlıktan ve toprak bütünlüğünden yoksun olduğunu kabul etmemiştir. Bu nedenle o, İran'ın bağımsızlık ülküsünü tüm İran halkının ortak ülküsü olarak öne çıkarmış ve hatta bu doğrultuda Abbasi yönetim sisteminin içerisinde yer alan Bermekileri de İran'ın bağımsızlığının peşinde olan kişiler olarak görmüştür. Yine o kitabında, Arapların İran'a neden saldırdığına yönelik de yeni bir görüş öne sürmüştü ve bu bağlamda Arapların diğer topraklara doğru genişlemesinde dinin yayılmasının sadece bir bahane olarak kullanıldığını belirtmiştir.

Kesrevî, söz konusu eserde bazı güncel meselelere de yer vermiştir. Bu durum Azerbaycan ve Aran bölgesiyle ilgili meselelerde göz çarpmaktadır. Kesrevî, Aran'a Azerbaycan adı verilmesini kabul etmemekte ve bunu Azerbaycan'a yağma eli uzatmak olarak görmektedir. Elbette Kesrevî, Aran ile İran arasında bir bağlantı kurulması durumundan gafil değildi.⁶¹

15. Abbâs İkbâl-i Aştîyânî

Abbâs İkbâl-i Aştîyânî, 1896 yılında Aştîyan'da fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. O, 14 yaşına kadar marangoz çıraklığı yaptı. Daha sonra eğitim amacıyla Tahran'a gitti. Tahran'da Darülfünun'a girdi ve ortaokulu burada bitirdi. Ardından Farsça öğretmen okulu, mülkiye ve askeriyede ders vermekle meşgul oldu. İkbâl-i Aştîyânî, askeriyede öğretmenlik yapması dolayısıyla 1924 yılında askerî bir heyete kâtip olarak görevlendirilip Paris'e tayin edildi. O burada bulunan Sorbonne Üniversitesi'nin Edebiyat bölümünden lisans diplomasını almıştır. Daha sonra Tahran'a dönen İkbâl-i Aştîyânî, Roma şehrinde öldüğü tarih olan 1956 yılına kadar tarih kitapları, editörlük, dergi yayımları gibi çeşitli alanlarda çalışmalar gerçekleştirmiştir.⁶² Abbas İkbâl-i Aştîyânî, edebiyat ve tarih alanında birçok yazar tarafından övülmüş ve yetkin bir kişi olarak nitelendirilmiştir. Gulâm Rızâ Reşîd-i Yâsemî onun hakkında şöyle yazmaktadır:

"Abbâs İkbâl-i Aştîyânî, Avrupalıların tarih yazımı usulleriyle aşinalığı dolayısıyla ona muhalif olan kişilerin eski tarih yazımı tarzındaki eksikliklerini ele aldı ve kendi kitaplarını modern tarih yazımı ilkelerine uyarladı".⁶³

Kazvini onun hakkında şu bilgileri aktarmıştır:

⁵⁶ Çevirenin Notu: Makale yazarının kullanmış olduğu, bu ifadeler, okuyucuları anlam karışıklığına sürüklemektedir. Makale yazarının kullandığı kelimelerden iki anlam çıkmaktadır. Birinci anlam Simko'nun ayrılıkçı bir bakış açısına sahip olduğu fakat amacının Kürtlerin bağımsızlığı yani etnik bağımsızlık olmadığı düşüncesi. İkinci anlam ise Kürtlerin ayrılıkçı hareketlerini inkâr etme düşüncesi.

⁵⁷ Ahmed Kesrevî, *Târîh-i Hicdeh Sâle-i Azerbaycan*, Emir Kebir, Tahran 1999. Çevirenin Notu: Bazı dipnotlarda makale yazarı sayfa numarasını belirtmemiştir. Bu dipnot da onlardan biridir.

⁵⁸ Çevirenin Notu: Tazilerle kastedilen Araplardır.

⁵⁹ Çevirenin Notu: Deylem asıllı bir hanedan olan Büveyhîler, 932-1062 yılları arasında İran ve Irak sahasında hüküm sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Erdoğan Merçil, "Büveyhîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, s. 496-500.

⁶⁰ Çevirenin Notu: Deylemli bir hanedan olan Ziyarîler, 928-1090 yılları arasında Hazar Denizinin güneydoğusunda konumlanan Cürcan ve Taberistan'da hüküm sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Ziyarîler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 498-499.

⁶¹ Ahmed Kesrevî, *Târîh-i Şehryârân-i Gonnâm-i İran*, Neşr-i Cami, Tahran 1998. Çevirenin Notu: Bazı dipnotlarda makale yazarı sayfa numarasını belirtmemiştir. Bu dipnot da onlardan biridir.

⁶² Abbas İkbâl-i Aştîyânî, *Hanedan-i Nev Bahti*, Ketabhane-i Tahoori, Tahran 1996, s. 10-16.

⁶³ Hasan Şayegan, *İkbâl ve Tarihnegari*, Bonyad-i Mukufat Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran 2004, s. 33.

RIZÂ ŞAH VE İRAN'DA MİLLÎ TARİH YAZIMI PROJESİ

“İkbâl-i Aştîyânî, Doğu'nun eleştirisi maharetiyle Batı'nın araştırma metodunu bir araya getirmiştir”.⁶⁴

Tudeh Partisi rehberlerinden olan İrec İskenderi ise onun hakkında şöyle yazmaktadır:

“Abbas İkbâl-i Aştîyânî, Saîd-i Nefîsî ve Arîf Kazvîni gibi o dönemin genç aydınların bir kısmı Serdar Sepah'ın “millî bir ordu kurma, zorunlu askerliğin getirilmesi, başına buyruk aşiretlerin bastırılması, özellikle Kaçar saltanatına olan muhalefet ve cumhuriyeti desteklemesi” gibi girişimlerini onun ilerleme yönünde attığı adımlara sağlam deliller olarak görmekte ve Rızâ Şah'a muhalefeti de gericiliğe hizmet edecek bir durum olarak nitelendirmektedirler”.⁶⁵

İrec Afşar ise onun hakkında şunları yazmaktadır:

“İkbâl-i Aştîyânî'in Azerbaycan'da meydana gelen tehlikeli olayla ilgili İttılaat gazetesinde bir makale yazdığını ve İran milletini; Pişeveri⁶⁶ ve işbirlikçilerinin Farsça ve millî kimlik üzerinde yarattığı tehlikelere yönelik dikkatini çektiğini hatırlıyorum”.⁶⁷

Aynı şekilde Şayegan'ın kitabının girişinde Afşar, şu görüşleri beyan etmiştir:

“İkbâl-i Aştîyânî her zaman İran tarihi endişesindeydi. Farsçayı övmekteydi ve kendisinin bu dilde yazdığı yazılar, Farsçanın fasih ve güçlü örneğiydi. İran kültürü, İran'ın millî ve kültürel birliği, İran vatani ve İran halkı üzerine araştırma yapmak onun hayatının en hoş giden faaliyetleri arasındaydı”.

Şayegan, Abbas İkbâl-i Aştîyânî'in kitabını överek onu İran modern tarihinin en büyük tarihçisi olarak görmekte ve yine İran millî kültürüne hizmet eden biri olarak nitelendirmektedir.⁶⁸ Tarih alanında çok fazla araştırma yapmış olan İkbâl-i Aştîyânî, bu araştırmalardan birkaçını I. Pehlevî döneminde gerçekleştirmiştir. Burada onun milliyetçi tarih yazımı doğrultusunda ele aldığı iki kitabını (Târih-i Mûfassal-ı İran ve Hanedan-i Nev Bahti) inceleyeceğiz.

15.1. Kitab-ı Târih-i Mûfassal-ı İran (Ayrıntılı İran Tarihi Kitabı)

Abbâs İkbâl-i Aştîyânî, genellikle modern tarihçiliğin öncüsü ve Meşrutiyet Devrimi'nden bu yana İran'ın en büyük tarihçisi olarak zikredilmektedir.⁶⁹ Bu kitabın girişinde de belirtildiği gibi İkbâl-i Aştîyânî, ilmi bir tarih yazdığını iddia etmektedir. Tabi İkbâl-i Aştîyânî'in tarih yazıcılığında ilmi olmak konusuyla ne demek istediği tam olarak açık olmamakla birlikte muhtemelen girişte işaret etmiş olduğu hususlar olmalıdır.

İkbâl-i Aştîyânî açısından tarih; olayların daimî ve kesintisiz bir anlatımı olup bu anlatı İkbâl-i Aştîyânî'in bizim olarak dikkate aldığı ecdadımıza aittir. O da Pîrnâ gibi antik İran tarihiyle meşgul olmuş ve vatandaşlarına ecdatlarının durumuna ilişkin bilgi vererek onlara büyük hizmet etmiştir. İkbâl-i Aştîyânî millî gururun uyanmasında tarihin bu rolünü; vatandaşlarının zayıflık ve tembelliklerini ortadan kaldırma ve yine tüm görkemle ecdada yönelmek olarak görmüştür. Bu bağlamda o; bir tarihçinin görevini iftiharla dolu geçmişin kaydını tutmak olarak görmektedir. O, Dâryûş ve Kiros gibi krallardan büyük şanlı sıfatlarla bahsetmektedir.

Abbâs İkbâl-i Aştîyânî, bu eserinin devamında tarihe yüklediği misyonu doğrultusunda diğeri olarak ötekileştirdiği Moğol adında bir yapıyla karşı karşıyadır. İkbâl-i Aştîyânî öteki olarak belirttiği bu gruptan çapulcu, yağmacı grup olarak bahsetmektedir. Yazar Moğol istilasının yıkıcı etkilerinden söz etmenin yanı sıra tarihi eserinde bazı özel meseleleri de öne çıkartmıştır. Örneğin Farsçanın Doğu Asya'da yayılması ve onların döneminin Fars edebiyatı açısından seçkin bir dönem olması ve yine Fars edebiyatının önemli temsilcilerinin birçoğunun bu dönemde yaşaması gibi Moğol istilasının olumlu etkilerinden de söz etmiştir. İkbâl-i Aştîyânî açısından Fars Atabeklerinin önemi, onların Farsçaya yaptıkları hizmet dolayısıyla ve aynı şekilde Moğollar konusunda onların Fars dilini yaymalarını önemli görmüştür. İkbâl-i Aştîyânî açısından Moğol istilasına

⁶⁴ Şayegan, *age*, s. 33.

⁶⁵ Şayegan, *age*, s. 34.

⁶⁶ Çevirenin Notu: Seyyid Cafer Pişeveri, 1892 yılında Hoy'da dünyaya gelmiştir. Yedi yaşında Rus Azerbaycan'ına giderek orada eğitimini tamamlamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Rus Azerbaycan'ında yaşanan siyasi olaylara bizzat şahit olmuştur. Sol ideolojiden etkilenen Pişeveri, 32 yaşındayken İran'a dönmüş ve Rızâ Şah'ın diktatörlüğüne ve asimile politikalarına karşı faaliyetlerde bulunmuştur. Bu faaliyetlerinden dolayı 11 yıl hapiste yatmıştır. Hapiste geçirdiği süreç içerisinde siyasi kimliği şekillenen Pişeveri, sosyal adalete inanan, demokrasi taraftarı bir milliyetçi haline gelmiştir. Bkz. Mehmet Metin Ören, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, X Matbaası, yy. ty. s. 94. Rızâ Şah'ın iktidarının son ermesinin ardından Pişeveri'nin tutukluluk hali de sona ermiştir. Daha sonra Tebriz'e yerleşen Pişeveri, burada Ajir gazetesinde çalışmaya başladı. Azerbaycan'ın toplumsal ve siyasi yapısına hâkim olan Pişeveri, Azerbaycan Demokrat Fırkasını kurdu. Rızâ Şah döneminin asimile politikalarına tepki olarak Azerbaycan'da gelişen öz kimliğe dayalı millî faaliyetler, Pişeveri'nin 12 Aralık 1945 yılında Azerbaycan Demokrat Fırkasının Azerbaycan'a egemen olmasıyla sonuçlandı. Bkz. Ali Asghar Haghdar, *İran Türklerinin Kimlik Rönesansı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2017, s. 102-103. Pişeveri, Azerbaycan'a hâkim olmasının ardından Türkçeyi resmi dil ilan etti. Bu dönemde Tebriz Üniversitesi ve Türkçe eğitim merkezleri kuruldu. Anadil adlı altı ciltlik kitap yayımlanarak ilkokullarda okutuldu. Bunların yanı sıra Tebriz radyosu kurularak Türkçe yayın yapılmaya başlandı. Bkz. Bilgehan Atsız Gökdağ, M. Rıza Heyet, “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilgi*, S. 30, Yaz 2004, s. 52-53.

⁶⁷ Şayegan, *age*, s. 9.

⁶⁸ Şayegan, *age*, s. 1-2

⁶⁹ Şayegan, *age*, s. 1-2.

uğramamış olan üç bölge⁷⁰ Farsçayı yayma merkezine dönüşmeleri açısından önem kazanmaktadır. İkbâl-i Aştîyânî, “İranlı” şahsiyetinden gafil olmayıp Farsçanın ilerlemesine ve gelişme kaydetmesine dair girişimde bulunanları İran dostları olarak görmekteydi. Yine o, İranlılaşan Moğol hükümdarlarından da habersiz değildi. Bu bağlamda Gazan Han’ı en muteber hükümdarlardan buluyor ve ona saygı gösteriyordu.

15.2. Kitab-ı Hanedan-i Nev Bahti (Nev Bahti Hanedanı Kitabı)

Hanedan-i Nev Bahti, Abbas İkbâl-i Aştîyânî’nin en meşhur kitaplarından biridir. İkbâl-i Aştîyânî bu eserinde kendisinin ifadesiyle İran’ın bağımsızlığı için mücadele veren İran’ın soylu hanedanlarından birini ele almaktadır. İkbâl-i Aştîyânî sahip olduğu milliyetçilik ideolojisi ve Şiilik değerleri uyarınca öne çıkardığı kişileri, durumları ve olayları ele almıştır. O, Şiilik ile İranlılık arasında bir bağ kurarak İranlılar tarafından Şiilik mezhebinin seçilmesini, onların bilinçli tercihi olarak yorumlamıştır. Yine ona göre bu seçim, Şii mezhebinin inanç esaslarının Âryân soylu İranlıların düşünceleriyle uyumundan dolayı gerçekleşmiştir. Yine o, Şii mezhebinin hiyerarşisini Sâsânî dönemi toplumuyla uyumlu gördüğü gibi yine bu mezhebin Âryânların doğasıyla uyum içerisinde olduğunu düşünmektedir.

İkbâl-i Aştîyânî, bu yorumlamalarla çelişkiye düşerek bir yandan İranlıları Arapların düşmanı olarak görürken diğer yandan İranlıların, Arap Şii imamlarına duydukları ilgiden söz etmektedir. İkbâl-i Aştîyânî’nin söylemlerinin çoğunda aşırı Arap düşmanlığı göze çarpmaktadır. Bu düşmanlık Âryân ırkının Sami ırkından üstün olduğu düşüncesiyle sonuçlanmıştır. İkbâl-i Aştîyânî kabileler ve ırkların doğuştan gelen yetenekleri olduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda o; dolaylı olarak İranlıları ve Arapları mukayese etmek suretiyle İran halkının Araplardan üstün olduğuna inanmaktadır. Sahip olduğu milliyetçi değerler doğrultusunda İkbâl-i Aştîyânî, Sâsânîlerin yıkılışının ardından İran’ın bir devlet olarak bağımsızlıktan yoksun olduğunu gördüğü için bir taraftan İranlıların mağlup, diğer yandan Arapların galip olduğu tarihsel durumu; İranlılık kimliğini savunma, bağımsızlık ve ataların hatıralarını, geçmişin ihtişamını koruma isteği gibi durumları İranlıların ortak arzusu olarak öne çıkardı. İkbâl-i Aştîyânî, İranlılık ve milliyetçilik gibi değerleri, söz konusu ettiği şahsiyetlerin değerlerine dönüştürmüş ve onların davranışlarını bu değerlere göre analiz etmiştir. İkbâl-i Aştîyânî’ye göre tarih, bir kavmin ve insan topluluğunun ihtişamının ve büyüklüğünün hikayesidir. Tarihçiler bu hikayelerle ilgilenmelidirler ve İran halkı da böyle bir hikâyeye sahiptir.⁷¹

16. Cemil Kâzânî

20. yüzyıl tarihçilerinden biri olan Cemil Kâzânî; İran-Makedonya Savaşlarının Askeri Tarihi, İran-Hind Savaşlarının Askeri Tarihi, İran-Rus Savaşlarının Askeri Tarihi, On Yıllık Savaş ya da İlk İran Rus Savaşı ve İlk İran-Afgan Savaşı gibi eserleri kaleme almıştır. Eserlerinin muhtevsından onun askeri konulara, savaş tarihine ve savaş alet ve edevatlarına ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Kuvvetle muhtemel kendisi de bir askerdir. Sadece Muhammed Rıza Nassiri tarafından kaleme alınan “Eser-i Aferinan” adlı kitapta kendisine kısaca değinilmiştir.⁷²

16.1. Kitab-ı Tarih-i Nizami-yi İran (İran Askeri Tarihi Kitabı)

Görüldüğü gibi Cemil Kâzânî profesyonel bir tarihçi değildir. Dolayısıyla Kesrevî ve Pîrnâ ayarında bir müverrih sayılamaz. Bununla birlikte kaleme aldığı tarihi metnin analizi, milliyetçilik söyleminin profesyonel olmayan bir tarihçide nasıl tecelli ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Kâzânî bu çalışmada, İran’ın bugünkü topraklarında var olmuş çeşitli devletlerin çatışma ve savaşlarıyla İran’ın askeri tarihini ele almaktadır. Kitabın içindekiler kısmına bakıldığında yazar, İran ile onun üzerinde var olmuş olan çeşitli devletler arasında yakın bir bağ kurmuştur. O, İran-Kaldea, İran-Yunan ve yine İran-Rum savaşlarından söz etmektedir. Yani yazar; Parslar veya Ahamenişler, Eşkânîler ve Sâsânîler isimleri yerine “İran” ismini kullanmıştır. Kâzânî metinde modern milliyetçilik kavramlarından geniş ölçüde yararlanmakta ve eserin tamamında vatanseverlikten, milli taassuptan, kralların, komutanların ve askerlerin milli direncinden ve bağımsızlık isteklerinden bahsetmektedir. O övgü için muazzamla⁷³ ıstilahını kullanmaktan çekinmemiş ve yine o, Nadir Şah ve III. Yezdigerd gibi İran’ın savunmakla meşgul olan ve yine onun yücelmesini sağlayan kişilerin tamamı için de bu övgü sözcüğünü kullanmıştır. Milliyetçilik söyleminden etkilenen bu dönemin diğer tarih eserlerinde olduğu gibi bu eser de kendi tasarımı çerçevesinde tarihi rivayetleri ötekileştirmekle meşgul olmuştur. Bu bağlamda tarihi metinlerdeki betimlemeler, olayların yeniden inşası ve değer yükleme; bir yandan İranlı olan devletler ile diğer yandan İranlı olmayan ya da kendinden olmayan yabancı güçlerin yer aldığı ikili temele göre formüle edildiği açıktır. Bu anlamda Kaldea, Yunan, Rum, Lidya, Arap, Osmanlı, Afganlar İran’ın ötekileridir. Eserde milliyetçilik göstergelerinin yanı sıra dini tasvirlerde görülmektedir. Kâzânî, çoğu yerde İslam dinine dair

⁷⁰ Çevirenin Notu: Makalede üç bölgenin hangi coğrafi bölgeyi karşıladığı belirsizdi. Makale yazarına sorduğumda bu üç bölgeyle kastedilenin Fars, Kirman ve Anadolu olduğunu söyledi.

⁷¹ Aştîyânî, *age*. Çevirenin Notu: Bazı dipnotlarda makale yazarı sayfa numarasını belirtmemiştir. Bu dipnot da onlardan biridir.

⁷² Muhammed Rıza Nassiri, *Eser-i Aferinan*, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 2005, s. 912-914.

⁷³ Çevirenin Notu: Muazzamla genellikle çok mühim insanlar bilhassa dini ulema için kullanılan bir ıstilahdır. Yazarın buradaki amacı, Kâzânî’nun bu ıstilahı diğer insanlar için kullanmaktan çekinmediğini belirtmektir.

kavramlar kullanmıştır. Örneğin Nadir Şah'ın iktidara gelişini vatanın kurtuluşu için gelen ilahi iradeye bağlamıştır.⁷⁴

17. Gulâm Rızâ Reşid-i Yâsemî

Gulâm Rızâ Reşid-i Yâsemî; 4 Aralık 1896 tarihinde Dalaho vilayetinin Gehvâre şehrinde doğdu. Babası olan Muhammed Velihan Gurani hattat, şair ve nakkaştı. Anne tarafından dedesi, Şems ve Tuğra adlı öykünün yazarı olan ve yine şiirlerinin toplandığı divanı Reşidî'nin gayretleriyle basılan Muhammed Bakır Mirza Hüsrevi Kirmanşahi'ydi. Yâsemî, ilk okul tahsilini Kirmanşah'ta tamamladı. Ardından Tahran'a giderek Saint Louis Lisesi'nde ortaöğretimine devam etmiştir. O dönemde edebiyat öğretmeni Nizam Vefa'nın teşvikiyle şiire yönelmiştir. Mezun olduktan sonra bir süre Eğitim Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Saray Bakanlığında çalışmaya başlamıştır. Bu dönemlerde daha sonraları adı Meliküşşuarâ Bahâr tarafından Encümen-i Dânişkede olarak değiştirilecek olan Cerge-i Dânişveri'yi kurdu. Reşidî, Danişkede dergisiyle çalışmasının yanı sıra Muhammed Taki Bahar, Saîd-i Nefisî, Abbas İkbâl-i Aştîyânî, İbrâhim Ülfet gibi o dönemin yazar ve şairleriyle de çalıştı. Yine bu dönemde Encümen-i Edebî-i İran'ın üyesi oldu. Serbedaran hanedanının şairi İbn Yamin Forumad'ın hayatını anlattığı ilk telif eserini neşretti. Alî-i Deştî'nin genel sekreteri olduğu Şafâk-i Sorh adlı gazetede 1921 yılından itibaren kendi makalelerini yayımladı ve bu makaleler ona edebi ün kazandırdı. Bu arada Arapça ve İngilizceyi öğrendi ve Fransızca'yı tekmil etmekle meşgul oldu. Ernst Herzfeld'in yanında Pehlevîceyi de öğrendi. 1933 yılında Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Dânişserâ-i Âlî 'de⁷⁵ profesörlük göreviyle meşgul oldu. Daha sonra Ferhengistân-i İran 'a üye oldu. 1943 yılında Asghar Hekmat ve İbrahim Purdavud'un da eşlik ettiği İranlı profesörlerden oluşan bir heyet ile birlikte Hindistan'a seyahat etti. 1945 yılında araştırma amacıyla Fransa'ya giderek bu ülkede iki yıl kaldı. O hayatının sonuna kadar profesör olarak Tahran Üniversitesi'nde ders verdi. 2 Mart 1949 tarihinde Edebiyat Fakültesi'nde verdiği bir konferans sırasında kalp krizi geçirdi. Tedavi edildikten sonra yeniden Avrupa gezisine çıktı. İran'a döndükten sonra 9 Mayıs 1951 yılında Tahran'da vefat etti. Reşidî Yâsemî'nin: İran, Nev Bahâr, Armağan, Ayende, Ta'lim ve Terbiyet, Yağma, Mihr ve diğer neşriyatlarda yayımlanan eleştirel yazılarının yanı sıra edebi, tarihi, felsefi gibi alanlarda çok sayıda telif, araştırma ve tercümeleri bulunmaktadır. Yâsemî, Fars şiirinde modernliğin gerekliliğini ilk kabul eden şairlerden biridir ve bu bağlamda söylemlerine yeni bir renk kazandırmaya çalışmıştır. Eserleri arasında şunlar bulunmaktadır: Ahvâl-i İbn Yemin (1925), Enderznâme-i Esedî-i Tûsî (Tashih, 1925), Selâmân ve Ebsâl-i Câmî (Tashih 1927), Nesâyih-i Firdevsî (1927), Kânûn-i Ahlak (1928), Dîvân-ı Hâtif-i İsfahânî (Tashih, 1928), Tarih-i Melel ve Nihal (1936), Ayin-i Negareş (1937), Kürd ve Peyveste-i Nejadi ve Tarih-i An, Edebiyat-i Muassır (Edward Brown'dan Tarih-i Edebiyat-i İran'ın dördüncü cildinin çevirisidir) (1937), Dîvân-i Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (Tashih, 1939), Târîh-i Muhtasar-i İran ve Şairlerin Divanı ve başka çok sayıda tercümeyle işaret edilebilir.

17.1. Kitab-ı Kürd ve Peyvestegi-i Nejadî ve Tarih-i An (Kürt ve Onun Tarihi ve İrkî Bağlılığı Kitabı)

Yâsemî tarafından telif edilen Kürd ve Peyvestegi-i Nejadî ve Tarih-i An adlı eser; Kürtlere ilişkin konu başlıklarını içermektedir. Dönemin Kültür Bakanlığı, onu bu eseri yazması konusunda teşvik etmiştir. Yâsemî'nin bu eseri kaleme almasındaki amacı, kendisinin de açıkça belirttiği gibi Kürtlerin İran'la ırksal ilişkisinin niteliğini dile getirmek ve onların İran'a olan aidiyetini ispat etmektir.⁷⁶ Konu başlıkları; belirli bir konunun geçmiş bileşenlerini düzenleme ve onun hakkında tarihsel bilgi üretme gücünü ifade eder. Burada iktidarın isteği, Kürtlerin İran'la olan ırksal bağını ispat etmektir ve dolayısıyla bu etnik grubun geçmişi, iktidarın bu hedefini gerçekleştirebilecek şekilde yeniden inşa edilmiştir.

Bu ırksal ve tarihsel ilişki, şimdiki İran topraklarının tarihinde (hatta Âryânların tarihinin başlangıcından itibaren) takip edilebilmektedir. Yâsemî 'ye göre Kürtler, tarih boyunca İran'ın ayrılmaz bir parçası oldular. Bu bağlamda Kürtler, Ahamenişler zamanında bu hanedanlığın topraklarının koruyucusu oldular. Hatta onlar, Ahamenişlerden önce Medlerin zaferlerinde Asuriler gibi diğerlerinin karşısında durmuşlar ve İran sınırını korumuşlardır. Yâsemî özellikle kitabının giriş kısmındaki konularda, İran ırkını yaşlı bir ağaç olarak tasvir ederken İran'da yaşayan kavimleri ise bahçenin fidanları ve çiçekleri şeklinde tasvir etmektedir. Yine Kürtleri İran'la olan ırksal kökünden ayırmak isteyen kişiler karşısında Yâsemî, kendi delillerini güçlendirmek amacıyla bu hususla ilgili olarak bazı şiirleri zikretmiştir.⁷⁷ Yâsemî söz konusu kitapta Âryân ırkına ve aynı şekilde İran'a karşı övücü ifadeler kullanmış ve İranlıları en şerefli kavimler olarak görmüştür.⁷⁸ Bundan amacı Kürtlerin İran'la olan ırkî bağlılığını sürekli karşı karşıya konumlandığı yabancılara ispat etmektir. Yâsemî eserinin girişinde; Kürtleri, ırksal kökenlerinden ayırmak isteyen ve onları Sami veya Turani gibi diğer ırklara bağlayan

⁷⁴ Cemil Kâzânî, *Tarih-i Nizam-i İran*, Şirket-i Matbuati, Tahran 1936. Çevirenin Notu: Bazı dipnotlarda makale yazarı sayfa numarasını belirtmemiştir. Bu dipnot da onlardan biridir.

⁷⁵ Çevirenin Notu: Bu müessese, Türkçede eğitim fakültesi ya da öğretmen okuluna karşılık gelmektedir.

⁷⁶ Gulâm Rızâ Reşidî Yâsemî, *Kürd ve Peyvestegi-i Nejad-i ve Tarih-i U*, Emir Kebir, Tahran 1984, s. 209.

⁷⁷ Yâsemî, *age*, s. 209.

⁷⁸ Yâsemî, *age*, s. 5-7.

yazarlara da değinmektedir. Yâsemî'nin bu ırklara mensup olanları "eşkiya ve yurtsuz bedeviler" şeklinde kabul ettiği için bu ırkları Âryân ırkıdan daha aşağı gördüğü açıktır.⁷⁹ Yazarın Kürt tarihine bakış açısı; aşiret reisleri ve emirler tarihi şeklinde değildir. Aksine Kürt tarihini, onların İranlı ırkıyla aidiyetleri ve aynı şekilde onların tarihsel iftiharlarındaki payı çerçevesinde ele almış ve yine bu tarihsel aidiyeti yüzyıllarca olan mazisi çerçevesinde adım adım göstermeye çalışmıştır.⁸⁰

Yâsemî çalışmasında, İran sınırları dışında yaşayan Kürtlerin de İran'a ilgili olduklarını göstermeyi amaçlamıştır. Bir yerde bazı Kürt aşiretlerinin Şii imamlarına olan ilgisinden söz etmiş ve dolaylı olarak kendi dini ideolojisi çerçevesinde onların Şii imamlarıyla ilgilerini ortaya koyarak onların İran'la daha fazla bağlılığa sahip olduklarını düşünmüştür.⁸¹ Yazar, Farsçayı milli dilin muadili olarak görmekte olup bazı Kürtler tarafından Farsça kaleme alınan yazı ve şiirleri; onların milli dil ve bilime olan hizmetleri olarak telakki etmiştir. Yine o, Farsça ve Kürtçe arasında birlik olduğuna inanmakta ve Eyyübilerde Farsça isimlerin varlığını, İran ile bağını bir belirtisi olarak görmektedir. Yâsemî'nin tarihi metni; Kürtleri İran soyuna bağlama meselesini ele alan ilk tarih yazımıdır. Klasik tarih yazıcılığına bakış atıldığında, bu tarihçilikte Kürtleri İran'a bağlama meselesine hiçbir zaman dikkat edilmediği görülmektedir. Bununla ilgili Şeref Han Bitlisi'nin Şerefname adlı eserini örnek olarak vermek mümkündür. Zikredilen eserde, bu mesele kendisi için asla dikkat edilen bir husus olmamıştır.

SONUÇ

Milliyetçi tarih yazımı teorisi, diğer birçok tarih yazımı teorilerinde olduğu gibi çeşitli hususların bileşimlerinden oluşmaktadır. Bu bileşimlerin içeriğinde; "İran topraklarının sürekliliği, Antik İran tarihinin ihtişamı, özgürlük, bağımsızlık ve herkesin kendisine aynı şekilde baktığı İran'ın bütünlüğünün tasviri gibi milliyetçi olgu ve değerlerin kutsanması" gibi konular yer almaktadır. Bunların yanı sıra Rızâ Şah'ın modern mutlak devlet ve kültürel tektiplilik oluşturma doğrultusunda antik geçmişe övücü bir bakış açısına sahip olması da dikkati çekmektedir. Genel bir ifadeyle bu dönemin milliyetçi tarih yazımında Rızâ Şah'ın milliyetçi görüşünün rolüne ilişkin aşağıdaki şu hususları söylemek mümkündür:

1. Milliyetçi tarih yazımı, kendisinden önceki milliyetçi akımın devamı olarak ve fakat Rızâ Şah Pehlevî döneminde onun desteği ve girişimleriyle daha geniş bir şekilde biçimlenmiştir.

2. Milliyetçi söylem geçmiş tarih yazımını; içerdiği unsurların tamamını, İran denilen temel ve merkezi bir kavramın etrafında yer alacak şekilde aktarmaktadır.

3. Milliyetçi tarih yazımı her ne kadar klasik tarih yazımı gibi siyasi ve askeri rivayetlere değinse de bu söylemde esaslı bir değişiklik -her ne kadar onların rolünden gafil olunmasa da- yalnızca Şahları bu hikayenin kahramanları olarak görmemekte, diğer unsurları da tarih anlatısına dahil etmektedir. Bu unsurlar; kendilerini kralların temsil ettiği İran ve İranlılardır. Dolayısıyla milliyetçi anlatıda kralların tarihi, milletlerin tarihine dönüşmektedir.

4. Bu dönemin ideolojik milliyetçi söyleminde; Rızâ Şah'ın modern mutlak devlet inşa etme siyasetinin temeli olan kültürel tektipleşme eğilimleri göze çarpmaktadır. Bu bağlamda çeşitli kavimler ve mezhepler bu tektipleşmenin önünde engel olarak görülmektedir.

5. Bu dönemin ideolojik milliyetçilik söylemi, milliyetçi tarih yazımının asli belirleyicisi olmuştur ve bu durum çeşitli meselelerde kendini göstermiştir. Örneğin milliyetçi değerleri egemen kılmada; siyasi gücün teşebbüsleri ve bu değerlere dayanan kanun koyma konusundan; aydınların söylemleri ve ders metinleri gibi hususlara kadar birçok meseleyi içermektedir. Bu meseleler; İran'ın yüceltilmesi, Antik İran tarihinin kutsanması, Farsçaya önem verme ve yine Farsçaya kimlik kazandıracak şekilde bakılması, çeşitli kavimsel yapıları içeren İran'ın tektipleştirilmesi ve homojenleştirecek bir konuma getirilmesi gibi değerleri içermektedir.

6. Siyasi yapı, seçkinler ve gazeteciler de dahil olmak üzere tüm iktidar merkezleri ve kaynakları; milliyetçi tarih söyleminin egemen bir hale gelmesine yardımcı oldular. Bu durum, söz konusu ideolojik söylem değerlerinin doğallaştırılmasına çok katkı sağladı. Bu bağlamda tarihçi, geçmişin bu kalıpta yeniden tasarımı doğal bir iş olarak telakki edip bu tür tarih yazımını bilimsel olarak gördü.

KAYNAKÇA

ABRAHAMIAN, Ervand, *İran Beyn-i Do Engelab*, çev. Ahmed Golmuhammedî, Muhammed İbrahim Ferttâhî, Neşr-i Ney, Tahran 2004.

ASİLÎ, Hüccetullah, *Seyr-i der Endişe-i Siyasi-i Kesrevî*, Emir Kebir, Tahran 2536.

ÂŞÛRÎ, Dâryûş, *Mâ ve Moderniyet*, Muessese-i Ferheng-i Serât, Tahran 1998.

⁷⁹ Yâsemî, *age*, s. 8.

⁸⁰ Yâsemî, *age*, s. 145.

⁸¹ Yâsemî, *age*, s. 120-121.

RIZÂ ŞAH VE İRAN'DA MİLLÎ TARİH YAZIMI PROJESİ

- AŞİDARİ, Cehangir Aşidari, *Tarih-i Pehlevi ve Zerdüştiyan*, Tahran 1976.
- İKBÂL-İ AŞTİYÂNÎ, Abbas, *Hanedan-i Nev Bahti*, Ketabhane-i Tahoori, Tahran 1996.
- İKBÂL-İ AŞTİYÂNÎ, Abbas, *Aştîyânî ve Tarihnegari*, Bonyad-i Mukufat Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran 2004.
- AYRUMLU, Tacülmüluk, *Hatırat-i Melike-i Pehlevî*, Beh Aferin, Tahran 2003.
- BEHRUZ, Zabih, GAFFARÎ, Aslan, *Kıssa-i İskender ve Dara*, Faravahar, Tahran 2001.
- BEŞİRİYE, Hüseyin, *Liberalism ve Muhâfazakârî*, Neşr-i Ney, Tahran 2005.
- BEYDİLİ, Rıza, *Bâstângerâyî der Tarih-i Muasır-i İran*, Neşr-i Merkez, Tahran 2001.
- COTTOM, Richard, *Nasyonalizm der İran*, çev. Ahmed Tadayyon, İntişârât-ı Kebir, Tahran 1992.
- DELFANÎ, Mahmud, *Ferheng-i Setizi der Dovran-i Rıza Şah, (Esnad-ı Monteşer Neşod Sâzmân-i Pervereş-i Efkâr)*, Sâzmân-i Esnad-i Milli-i İran, Tahran 1996.
- DİGAR, Jean-Pierre ve diğerleri, *İran der Karn-i Bistom*, çev. Hushang Mahdavi, Elburz, Tahran 1998.
- EKBERÎ, Muhammed Alî, *Tebârşînâsî-i Hüviyet-i Cedîd-i İranî (Asr-i Kâçârîye ve Pehlevî-i Evvel)*, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran 2005.
- EMİR TAHMÂSB, Abdullah, *Târîh-i Şâhenşâhî-i Alîhazret-i Rızâ Şah Pehlevî*, Tahran 2535.
- FÂSÎHÎ, Sîmin, *Cereyanha-i Asli Tarihnegari der Dovre-i Pehlevî*, Neşr-i Navand, Meşhed 1994.
- FELSEFÎ, Nasrullah, *Şerh Hal-i Bazargan*, Debrhane-i Sâzmân-i Pervereş-i Efkâr, Tahran 1939.
- FİYUZAT, İbrahim, *Devlet-i Asr-i Pehlevî*, İntişârât-ı Çapheş, Tahran 1996.
- FORAN, John, *Mukâvemet-i Şikenende*, çev. Ahmed Tadayyon, Muessese-i Hidmet-i Ferhengî-i Râsâ, Tahran 2006.
- HASANZADE, İsmail, “Gofteman-i Hüviyet-i Milli Der Tarihnegari-i Kesrevî”, *Faslname-i Mütalaat-i Milli*, 2002, s. 89-112.
- HÜCCETÎ, Ebü'l-Mecd, *Obur Ez Ahd-i Pehlevî Dergir ve Dar Do Ferheng*, Tahran 1998.
- KÂZÂNLU, Cemil, *Tarih-i Nizam-i İran*, Şirket-i Matbuati, Tahran 1936.
- KESREVÎ, Ahmed, *Azeri Ya Zeban-i Bâstân-i Azerbaycan*, Muesse-i Matbuat-i Şark, Tahran 1956.
- KESREVÎ, Ahmed, *Târîh-i Hicdeh Sâle-i Azerbaycan*, Emir Kebir, Tahran 1999.
- KESREVÎ, Ahmed, *Târîh-i Meşrûte-i İran-i*, Emir Kebir, Tahran 2537.
- KESREVÎ, Ahmed, *Târîh-i Pânsed Sâle-i Huzistan*, İntişarat-ı Gotenberg, Tahran 1956.
- KESREVÎ, Ahmed, *Târîh-i Şehryârân-i Gonnâm-i İran* Neşr-i Cami, Tahran 1998.
- KESREVÎ, Ahmed, *Zebân-i Pâk*, Tahran, Çaphane-yi Peyman, 1943.
- KUÇUYÂN, Hüseyin, *Tetevvurât-ı Goftemân-hâ-i Hüviyetî-i İran*, Neşr-i Ney, Tahran 2005.
- MEŞKAVATÎ, Hüseyin, *Şerh-i Bozorgterin Asar-ı Milli*, Debrhane-i Sâzmân-i Pervereş-i Efkâr, Tahran 1939.
- MUAZZAMPÛR, İsmail, *Nakd ve Berresi-i Nasyonalizm Teceddüdhah Der Asr-i Rıza Şah*, Merkez-i Esnad-i İnkılâb-ı İslami, Tahran 2004.
- MUHAMMADÎ, Zikrullah, “Hüviyet-i Milli der Tarihnegari Müşiru'd-Devle”, *Faslname-i Mütalaat-i Milli*, 2003, s.129-152.
- MOLLAYİ TEVANÎ, Alırıza, “Mecelle-i Âyende ve Tarihnegari Mobteni ber Hüviyet-i Milli”, *Faslname-i Mütalaat-i Milli*, 2004, s. 117-150.
- MUVAHHÎD, Muhammed Ali, *Kesrevî ve Tarih-i Meşrûte-i U*, 2006.
- NASSİRÎ, Muhammed Rıza, *Eser-i Aferinan*, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi, Tahran 2005.
- NEFÎSÎ, Saîd-i, *Târîh-i İctimâî ve Siyâsî İran der Dovre-i Muâsır*, Tahran 1993.

NİKOBEYN, Nasrollah, *Êzhâr-i Nezer Derbare-i Erzeş-i İlmi Târih-i Müşiru'd-Devle*, Dehhoda, Tahran 1968.

PATTON, Joseph M., *Nigârîş ber Târih-i Novîn-i İran*, çev. Yakub Ajend, İntişârât-i Nilûfer, Tahran 1982.

PÎRNYÂ, Hasan, *Târih-i İran-i Bâstân*, Dünya-yı Kitab, Tahran 1983.

PÎRNYÂ, Hasan, *Târih-i Muhtasar-i İran Ta Engeraz-i Sâsânîyan*, Mahdud-i Tabi-i Kitab, Tahran 1930.

Rûznâme-i İran, Muessese-i İntişârât-i Rûznâme-i İran, Tahran 2003.

SÂDİK, İsâ, *Seyr-i Ferheng der İran ve Mağrîbi Zemîn*, Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1953

ŞABANZADE, Behmen, “Kesrevî ve Endişe-i Yekparçegi-i Milli”, *Faslname-i Goftegu*, 2000, s. 109-123.

ŞAYEGAN, Hasan, *İkbâl ve Tarihnegari*, Bonyad-i Mukufat Doktor Mahmud Afşar Yezdi, Tahran 2004.

ŞEMİM, Ali Asgar, *Ferheng-i Şemim Ya Ferheng-i Emir Kebir*, Tahran 1964.

TEKAVÎ, Mustafa, *Emniyet Der Dovran-i Reza Şah*, Muessese-i Mütalaat-i Tarih-i Muasır-i İran, Tahran 2000.

VATANDUST, Gulamrıza, FASÎHÎ, Simîn, HAMEDÎ, Zehra, “Nemudha-i Nasyonalizm Der Kitabha-i Dersi Tarih-i Dvre-i Pehlevî-i Evvel”, *Neşriye-i Tarihnegari ve Tarihnegari*, 1999.

YÂSEMÎ, Gulâm Rızâ Reşid-i, *Kürd ve Peyvestegi-i Nejad-i ve Tarih-i U*, Emir Kebir, Tahran 1984.

YEZDİYAN, Hüseyin, *Neveşteha-i Kesrevî Der Zemine-i Zebân-i Farsi*, Tahran 2537.

KAYNAKÇA (ÇEVİREN)

BOSTAN, İdris, “Haz'al Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 107-108.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, HEYET, M. Rıza, “İran Türklerinde Kimlik Meselesi”, *Bilig*, S. 30, Yaz 2004, s. 51-84.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Mecûsilik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2003, s. 279-284.

HAGHDAR, Ali Asghar, *İran Türklerinin Kimlik Rönesansı*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul 2017.

MERÇİL, Erdoğan, “Ziyariler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 498-499.

ÖREN, Mehmet Metin, *İran Türkleri Hürriyet Hareketleri*, X Matbaası, yy. ty.

